

Boğaziçi Üniversitesi

Üniversitelerde Yönetim Yapılanması Çalışma Komisyonu Raporu

Kamu Araştırma Üniversitesinin Geleceği: Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği İlkeleri Temelinde Bir Arayış

Fikret Adaman
Taner Bilgiç
Aslı Doğru
Özgür Döğeriioğlu
Kıvanç İnelmen
Zeynep Kadirbeyoğlu
Erol Köroğlu
Nadir Özbek
Elif Ünlü
Senem Yıldız

29 Mart 2021

Güncelleme: 13 Temmuz 2021

İçindekiler

Özet	4
Summary	5
Önsöz.....	7
1. Beş Tanım: Üniversite, Akademik Özgürlük, Kurumsal Özerklik, Akademik Yönetişim ve Kamu Araştırma Üniversitesi	9
2. Dünyada ve Türkiye’de Üniversitenin Tarihçesi	14
3. Türkiye’de Üniversite Özerkliği Sorunu ve Çözüm Arayışı.....	18
4. Bir Gereklilik: Yeni Bir Yükseköğretim Kanunu	24
EK 1: Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) Özerklik Raporları	25
EK 2: Araştırma Üniversitesinin Tanımı, YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı ve Bir Değerlendirme	33
EK 3: Dünyadan Üst Yönetici Belirleme Süreci Örnekleri	50
EK 4: Rektörün Yetkinlikleri	55
EK 5: Doğrudan ve Dolaylı Seçim Uygulamaları	56
Kaynakça.....	59

Tablolar

Tablo 1. Üniversite özerkliği.....	25
Tablo 2. Örgütsel özerklik açısından ülkelerin sıralamaları.....	27
Tablo 3. Mali özerklik açısından ülkelerin sıralamaları.....	29
Tablo 4. İstihdam özerkliği açısından ülkelerin sıralamaları	30
Tablo 5. Akademik özerklik açısından ülkelerin sıralamaları.....	31
Tablo 6. 2016-2020 Bibliyometrik Değerler	47
Tablo 7. 2016-2020 Bibliyometrik Değerler. En fazla 30 yazarlı eserler kullanılmıştır.....	48
Tablo 8. 2016-2020 CNCI Sıralarının En Çok Yazar Sayısı ile Değişimi.....	49

Şekiller

Şekil 1. Dikey eksen: Web of Science Yayın Sayısı'nı, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir.	41
Şekil 2. Dikey eksen: Ortalama CNCI Skoru'nu, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir.	42
Şekil 3. Dikey eksen: Ortalama CNCI Skoru'nu, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. En fazla 30 yazarlı eserler dikkate alınmıştır.	43
Şekil 4. Dikey eksen: İlk % 10'daki Dökümanların Ortalama Oranı'nı, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir.....	43
Şekil 5. Dikey eksen: İlk % 10'daki Dökümanların Ortalama Oranı'nı, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. En fazla 30 yazarlı eserler dikkate alınmıştır.	44
Şekil 6. Dikey eksen: Ortalama Yüzdeler Dilim'i, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. Küçük skorlar başarı gösterir.	45
Şekil 7. Dikey eksen: Ortalama Yüzdeler Dilim'i, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. En fazla 30 yazarlı eserler dikkate alınmıştır. Küçük skorlar başarı gösterir.....	46

Özet

- Üniversitenin bin yıllık serüveni boyunca en temel özelliği hakikati aramak olmuştur.
- Üniversite insanlığa yararlı bilginin üretim ve yayılmasına araştırma ve yükseköğretim aracılığıyla katkıda bulunmak için toplum ve devlet tarafından kurulmuş veya varlığı onaylanmış bir kurumdur.
- Bu kurumun sağlıklı işleyebilmesinin temel dayanağı akademik özgürlük ilkesidir.
- Üniversitedeki akademisyen ve öğrencilerin sansüre uğrama ve cezalandırılma korkusu duymadan eleştirel biçimde araştırma, öğretme, öğrenme ve ürettikleri bilgiyi yayma hakkı olarak akademik özgürlük, aynı zamanda bir sorumluluktur: Ulaşılan bilgi rahatsız edici bile olsa, toplumla paylaşılmalıdır.
- Akademik özgürlük ilkesine dayanarak hakikati arayan üniversitenin, Orta Çağ'dan günümüze ulaşan bir tarihi vardır.
- Bu tarih boyunca köklü değişiklikler geçiren üniversite; araştırma ve eğitimi ayrılmaz bir biçimde birleştirirken, bir yandan da akademik özgürlük, liyakat ve özyönetim normlarıyla belirlenen bir temel model oluşturmuştur.
- Bu modelde, akademik özgürlüğün teminatı üniversite özerkliğidir.
- Üniversite özerk olduğu ölçüde yükseköğretim ve topluma hizmet görevlerini layıkıyla yerine getirebilir.
- Üniversite insanlığın gereksinimlerine yanıt verebilmek için, ekonomik ve politik iktidar odaklarından manevi ve entelektüel olarak bağımsız olmalıdır.
- Kurumsal özerkliği sayesinde akademik özgürlüğü teminat altına alınmış modern üniversite; varlığı, yapısı ve işleviyle kamu yararı üretir ve bu ortamda yeşeren özgür ve eleştirel düşünce pratiği toplum için değerlidir.
- Üniversite özerkliğinin dört bileşkesi örgütsel, mali, istihdama dönük ve akademik özerkliklerdir. Dünya genelinde bu dört bileşkeye değişen oranlarda sahip özerk üniversiteler mevcuttur.
- Öte yandan, üniversitenin özerklik seviyesi ile akademik performansı arasında doğrudan bir ilişki vardır: Daha özerk üniversite sistemleri daha başarılıdır.
- Günümüzde bilimsel araştırmanın yüksek maliyeti nedeniyle kamu üniversitelerinin araştırma finansmanı yönünde farklı kaynaklara ulaşma çabaları özerkliği önemsizleştirmiş gibi düşünülebilir. Ancak, tam da bu nedenle üniversite özerkliği daha da önem kazanmıştır. Şirketlerin ya da çıkar gruplarının finanse ettikleri araştırmalarda özerk üniversitenin bağımsız davranabilmesi toplum için en faydalı model olmayı sürdürmektedir.
- Üniversite özerkliğinin örgütsel özerklik başlığı altında tartışılan yönetim biçimlerinin en belirleyici unsuru, üst yönetici belirleme modelleridir.
- Tüm dünyada üniversitenin üst yöneticisinin belirlenmesi süreçlerinde doğrudan ya da dolaylı seçim mekanizmaları, arama komiteleri gibi farklı modeller devrede olsa da, üniversite bileşenlerinin mutlaka katkıları alınır ve bu süreç şeffaf bir şekilde yürütülür.

The Future of Public Research Universities: An Examination on the Basis of Academic Freedom and University Autonomy

Summary

- The most fundamental characteristic of the university, throughout its 1000-year-long history, is that it is an institution that seeks the truth.
- The university is an institution created or allowed by the society and the state to participate in the development of knowledge and its dissemination through research and higher education for the welfare of humanity.
- Academic freedom is the cornerstone of the sound functioning of these institutions.
- Academic freedom, which ensures the right of academics and students at the university to research, teach, learn and disseminate the information they produce without fear of censorship or punishment, is also a responsibility: Even if the information obtained is unsettling, it must be shared with the public.
- The history of the university as a truth-seeking institution that follows the principle of academic freedom dates back to the Middle Ages and continues through modernity to the present day.
- The modern university has undergone fundamental changes over the course of this history; research and education have become inseparable, and at the same time a model based on the norms of academic freedom, competence and self-governance has been established.
- In this model, university autonomy serves as the safeguard for academic freedom.
- Being autonomous is what allows the modern university to properly fulfill its responsibilities of higher education and service to society.
- In order for the university to be able to respond to the needs of humanity, it must be morally and intellectually independent of all economic power and political authority.
- The research university that safeguards academic freedom due to its institutional autonomy provides public benefit through its existence, structure and function, while the practice of free and critical thought that thrives in this environment is of great value to society.
- There are four dimensions of university autonomy: Organizational autonomy, financial autonomy, staffing autonomy and academic autonomy, which differ in the universities throughout the world that possess different levels of autonomy in these four areas.
- However, there is a direct relationship between levels of autonomy and academic performance: University systems that are more autonomous are more successful.
- It could be argued that the need for public research universities to seek research funding from various sources to meet the high cost of contemporary scientific research has diminished the importance of university autonomy. However, it is for this exact

reason that university autonomy has gained greater importance. The University must stay autonomous despite being financed by corporations or interest groups in order to generate the greatest benefit to society.

- The most important determinant of university autonomy under organizational autonomy is the method through which university executives are selected.
- Throughout the world, there are a number of different models for selecting a university's executive head such as direct or indirect election mechanisms, or search committees. However, whatever the specific model, the selection process is carried out in a transparent manner and always takes into consideration the input of the constituents of the university.

Önsöz

Boğaziçi Üniversitesi Senatosu'nun 19.12.2016 tarih ve 2016/19 sayılı toplantısında kurulan *Üniversitelerde Yönetim Yapılanması Çalışma Komisyonu* çalışmalarına üç ana başlık altında başlamıştı: Türkiye'de yükseköğretim, dünyada yükseköğretim, üniversite bileşenleri ve akademik yönetim. Aslında Boğaziçi Üniversitesi resmen kurulduğu 1971 yılından beri bu konularla hep ilgilenmiş, raporlar, çerçeve kanun taslakları üretmiş, konu ile ilgili literatüre katkıda bulunmuş, toplantı-seminerler düzenlemiş ve bu konuda çalışan sivil toplum yapılanmalarında faal olmuştur. 2012 yılında geniş katılımlı müzakereler sonunda senatoda kabul edilen "İlkelerimiz" metni de bu bağlamda değerlendirilebilecek bir adımdır.

Üniversitelerde yönetim yapılanması sorunu ekseninde başlayan çalışmamız, üniversitelerin Türkiye'de tarihsel koşullar ve değişimlerle birlikte ele alınarak anlaşılması, dünyadan örneklerin değerlendirilmesi ve üniversiteyi üniversite yapan temel evrensel özelliklerin özümzenerek ve zedelenmeden ileri nesillere aktarılmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması gerektiği sonuçlarına varmaktadır.

Komisyonumuz 20 Ocak 2021'de senatoya ve senato üyelerine bir ön rapor sunarak dünyadaki bütün olumlu örneklerin, tartışma götürmez bir biçimde üst düzey üniversite yöneticisinin belirlenmesinde üniversite bileşenleri/paydaşlarının temel alındığı çok aşamalı süreçleri işaret ettiğini ve yükseköğretimde yönetim modelleri hakkında ayrıntılı bir çalışma başlatılmasının senatomuz tarafından YÖK'e önerilmesini tavsiye etmiştir.

Çalışmalarına devam eden komisyonumuz 29 Mart 2021 tarihli "Kamu Araştırma Üniversitesinin Geleceği: Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği İlkeleri Temelinde Bir Arayış" başlıklı raporu üretmiş, raporu aynı gün Boğaziçi Üniversitesi Senatosu'na sunarken, birer kopyasını da "Rapora katkı vermek amacıyla Boğaziçi Üniversitesi bünyesinde yer alan tüm bölüm ve programların yönetim modellerine ilişkin öneri ve değerlendirmelerinin fakülte, yüksekokul ve enstitüler üzerinden komisyonumuza iletilmesi hususunu değerlendirmeleri" temennisiyle senato üyelerine yollamıştır.

Nisan sonu itibariyle Eğitim, Fen-Edebiyat, İktisadi ve İdari Bilimler ve Mühendislik fakültelerinin yanı sıra, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu bünyesindeki tüm bölümler, Yabancı Diller Yüksek Okulu, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi, Biyomedikal Mühendisliği, Çevre Bilimleri ve Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma enstitülerinden gelen görüşler komisyonumuza ulaşmıştır.

Gelen kapsamlı görüşler, komisyon tarafından birleştirilmiş ve sınıflandırılmıştır. Tasnif edilen görüşler için alt çalışma grupları oluşturulmuş, görüşlerin değerlendirilmesi ve raporun güncelleme çalışmaları Mayıs ayında başlatılmıştır. Her görüşün rapora yansıtılması için azami dikkat ve çaba sarf eden komisyonumuz rapor üzerindeki çalışmalarını 13 Temmuz 2021'de tamamlamıştır.

Bu doğrultuda güncellenen raporun, Boğaziçi Üniversitesi akademik kadrosunun görüşlerini en geniş şekilde yansıttığını düşünüyoruz. Kalan eksiklikler ve hatalar elbette komisyonumuza aittir. Rapora yansıyan kolektif emeğin, Türkiye’de yükseköğretim alanının yeniden şekillendirilmesine dönük istek ve çabayı artırmasını, ülke çapında verimli bir çalışmaya yol açmasını diliyoruz.

1. Beş Tanım: Üniversite, Akademik Özgürlük, Kurumsal Özerklik, Akademik Yönetişim ve Kamu Araştırma Üniversitesi

1.1. Üniversite

Günümüz yükseköğretimi ve üniversitesinde “akademik özgürlük” ve “kurumsal özerklik” hâlâ vazgeçilmez ilkeler midir? Bu soruya hemen olumlu cevap vermek artık kolay değildir. Bugünün toplumsal ve teknolojik gelişmeleri doğrultusunda yükseköğretimden beklentiler çeşitlenmiş ve bu beklentilere cevaben dünya genelinde pek çok açıdan birbirinden farklılaşan üniversiteler ortaya çıkmıştır. Yükseköğretim ve üniversiteler alanında bir çeşitlenme gözlemlenirken, bu alanda yer alan tüm kurum ve kişilere bir örnek biçimde uygulanacak bir akademik özgürlük ve kurumsal özerlikten artık söz edilemeyeceği düşünülebilir. Ne var ki, bin yıllık tarih içerisindeki değişim ve dönüşüm, aynı zamanda sabit bir üniversite tanımının ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Akademik özgürlük ve kurumsal özerklik ilkeleri de, bu sabit üniversite tanımına dayanarak şekillenirler.

Justin Thorens 2006 tarihli önemli çalışmasında, üniversiteyi her şeyden önce, araştırma ile öğretimi bir araya getiren bir yükseköğretim kurumu olarak değerlendirir. Bir yükseköğretim kurumu, topluma ne kadar yararlı olursa olsun, içerdiği akademisyenler üst düzey araştırmaya öncelik vermiyorsa üniversite olarak adlandırılmaz. Thorens bu bağlamda, üniversiteyi en temelde hakikatin peşinde bir kurum olarak görür. Hakikat algısını, bilginin başka hiçbir koşula bağlanmadan sadece bilgi adına geliştirilmesi olarak belirleyen Thorens şu tanıma ulaşır: “Üniversite, insanlığın yararına olan bilginin üretimi ve yayılmasına araştırma ve yükseköğretim aracılığıyla katkıda bulunmak üzere toplum ve devlet tarafından kurulmuş veya varlığı onaylanmış bir kurumdur” (Thorens, 2006, s. 89).

1.2. Akademik Özgürlük

Bu tanım üniversitenin iki temel işlevini araştırma ve öğretim olarak açıkça belirlerken, üçüncü işlev olarak da üretilen bilginin kurum dışıyla paylaşılması ve kamuya ulaştırılmasına işaret eder. Bir yükseköğretim kurumunun üniversite haline gelmesi için elzem olan bu üç işlev, bin yıllık tarihsel süreçte bazı ayrıcalıklar üzerinden gelişerek günümüzde akademik özgürlük ve bununla ilişkili çok yönlü üniversite özerkliği kavramlarını ortaya çıkartmıştır. Bir üniversitenin bilginin gelişimi yönünde araştırmada bulunma, öğretme ve ürettiği yeni bilgiyi kurum içi ve dışıyla paylaşma/yayma işlevlerini gerçekleştirebilmesi için akademik özgürlüğe ihtiyacı vardır.

Akademik özgürlüğün en güçlü ifadelerinden biri 1915’te Amerikan Üniversite Profesörleri Derneği tarafından yayımlanan İlkeler Bildirgesi’dir (Seligman vd., 1954; Stone, 2015). Akademik özgürlüğü tanımlayıp korumak için bugün tüm dünya üniversitelerinde yaygın olarak kullanılan akademik iş güvencesi (*tenure*) kavramı bu bildirmede tanımlanmıştır. Yüzyıl başındaki bu önemli gelişmeden yüzyılın sonuna atladığımızda, önemli bir diğer gelişmeyle karşılaşırız: UNESCO, 1997’de akademik özgürlüğü, herhangi bir öğreti tarafından sınırlanmadan (i) eğitim ve tartışma özgürlüğü, (ii) araştırma yapma ve sonuçlarını yayma/yayımlama özgürlüğü, (iii) içinde bulunduğu kurum veya sistem hakkındaki fikirlerini

ifade edebilme özgürlüğü, (iv) fikirlerin sansür edilmeme özgürlüğü, (v) mesleki ve temsili akademik organlara katılma özgürlüğü hakları olarak tanımlamıştır (UNESCO, 1997). Nitekim bugün yükseköğretim alanında bir başka belirleyici sözleşme olan 1988 tarihli “Magna Charta Universitatum” metni benzer bir akademik özgürlük tanımından yola çıkmakta ve bu özgürlüğün devam ettirilme görevini hem üniversitelerin kendilerine hem de hükümetlere vermektedir: “Üniversite yaşamının temel ilkeleri öğretim, araştırma ve olgunlaştırma öğelerinde özgürlük olduğundan, gerek hükümetlerin gerekse üniversitelerin, her biri kendi sorumluluk alanında olmak üzere, bu ilkeleri korumaları lazımdır (Observatory, “Read the Magna Charta”). Gene 1988’de World University Service, 68. Genel Kurulu’nda Lima Bildirgesi olarak bilinen “Yükseköğretimde Akademik Özgürlük ve Kurumsal Özerklik” belgesini kabul etmiş ve bu iki kavramın ilişkisine dikkat çekmiştir (World University Service, 1988).

“Magna Charta Universitatum” metni 2020’de yenilenmiştir. Orada yer alan akademik özgürlük vurgusu önemli bir noktayı daha görünür kılmaktadır: “Bilgi üretmek ve yaymak için çalışan üniversiteler, dogmaları ve yerleşik öğretileri sorgular, tüm öğrenci ve öğretim üyelerini eleştirel düşünmeye teşvik eder. Akademik özgürlük sayesinde nefes alabilir, açık incelemeler ve diyalogla beslenirler (Observatory, “MCU 2020).” Akademik özgürlük üniversitedeki araştırmacı, öğretim üyeleri ve öğrencilerin sınırlanma, sansüre uğrama ve ceza görme korkusu duymadan eleştirel ve sorgulayıcı bir zihinle istedikleri biçimde araştırma yapma, öğretme, öğrenme ve ürettikleri bilgiyi paylaşma/yayma haklarını belirler. Öte yandan, bu tanım doğrultusunda akademik özgürlük bir hak olmaktan öte, bir görevdir. Araştırılan, öğretilen, öğrenilen ve kamuya aktarılan bilgi rahatsız edici olsa bile, gereği yerine getirilmelidir.

1.3. Kurumsal Özerklik

Günümüzde üniversitenin gelişimi açısından temel çabalardan biri olan Bologna Süreci’nin gelişim ve takibine yoğunlaşan BFUG (Bologna İzleme Grubu), akademik özgürlük ve üniversite özerkliği üzerine yayımladığı 2020 tarihli bir metinde şu vurguyu yapar:

Akademik özgürlük kısmen eğitim hakkı üzerinden biçimlenen bariz ve temel bir demokratik haktır ve düşünce, fikir ve ifade özgürlükleri ile ortak yönleri vardır. Akademik özgürlük; titiz bilimsel ve profesyonel standartlar, başkalarının haklarına saygı, etik davranış ve araştırmanın insan ve çevresi üzerine etkisine dönük bir bilinçlilikle çerçevelenmelidir. Akademik disiplinler ve araştırma alanlarının standartlarının ilerlemesi için elzemdir. Bu doğrultuda, akademik özgürlük sadece bireysel araştırma ve bunun ortaya konulmasını korumakla yetinmez, aynı zamanda akademik kurumların demokratik toplumlardaki özgür işleyişini de temin eder. Kurumsal özerklik,

akademik özgürlüğün kurucusudur. (Rome Ministerial Communique, 2020)¹

Alıntının da işaret ettiği üzere, akademik özgürlüğün teminatı özerkliktir. Aynı anda hem bir hak hem de görev olarak ifade edilen akademik özgürlükten farklı olarak, üniversite özerkliği bir kurumun niteliğine işaret eder. Özerk bir kurum olan üniversitenin bileşenlerinin (öğrenciler, akademik ve idari personel, mezunlar) akademik özgürlüklerinin olması gerekir. Akademik özgürlük, dünyada üniversite bileşenlerinin temel haklarından sayılmakta ve yasa ile güvence altına alınmaktadır. Bunu güvence altına alan yasalar bütünü üniversite özerkliğini de tanımlar.²

Üniversite özerkliği, tüm üniversite bileşenlerinin akademik özgürlük haklarını kullanmalarını sağladığı ölçüde üniversitenin temel işlevlerini başarı ile yerine getirmesini sağlar. Özerklik, akademik özgürlük için gerekli olmakla birlikte yeterli olmayabilir. Akademik özgürlük hakkını kullanmak isteyen üniversite bileşenlerinin ifade özgürlüklerini kısıtlayıcı yasalar ya da uygulamalar gibi başka koşullar mevcut olabilir. Ancak üniversite ne kadar özerk ise, bu tür baskılar altında bile üniversite bileşenlerinin akademik özgürlüğünü kullanabileceği alan açma gücüne o kadar sahip olur.

1.4. Akademik Yönetişim

Özerk bir kurum olarak üniversitelerin yönetim gelenekleri kendilerine özgü tarih içinde şekillenmiş ve evrilmiştir. Meslektaş ve öğrenci toplulukları olarak doğan üniversiteler yatay örgütlenmeleri tercih etmişler ve aşağıdan yukarıya karar alma mekanizmaları geliştirmişlerdir. Bilimsel/akademik liyakat sahibi hocalar bölüm, fakülte, okul, enstitü gibi yapılarda örgütlenip kurul ve komisyonlar aracılığıyla yönetime katkıda bulunmuşlardır.

Akademik yönetişimin dört temel ilkesi liyakat, akademik ahlak/etik, şeffaflık ve hesap verebilirlik olarak sıralanabilir. Özellikle alınan kararlarda şeffaflık ve hesap verebilirlik, özerk alan ve kaynakların keyfi ve uygunsuz kullanımını engeller.

¹Avrupa'da Bologna süreci 1998'de dört eğitim bakanının [Sorbonne bildirgesi](#) sonrasında 1999'da Avrupa Birliği ülkeleri eğitim bakanlarının [Bologna bildirgesi](#) ile hayata geçmiştir. Türkiye sürece 2001 yılında katılmıştır.

² Bu konuda geniş bir literatür mevcuttur. (Bu konudaki çalışmalardan bir seçki için bkz. örneğin Karran, 2009; Prüm ve Ergeç, 2010; Ren ve Li, 2013; Bilgrami ve Cole, 2015; Scott, 2019; Sexton, 2019; Du, 2020.)

1.5. Kamu Araştırma Üniversitesi

Bu kavramlar bizi, şimdiye kadar çeşitli biçimlerde andığımız “kamu” kavramına daha fazla dikkat etmeye davet eder. Ürettiği bilgiyi araştırma ve yükseköğretim yolu ile toplumla paylaşmayı amaçlayan kurum “kamu araştırma üniversitesi”dir. Buraya kadar ortaya konulan üniversite tanımı, akademik özgürlük ve kurumsal özerklik bizi, toplum ve devlet arasında bir uzlaşıyla var olan ve yurttaşlardan toplanan vergilerin oluşturduğu kamu fonlarıyla desteklenen araştırma üniversitesine ulaştırır. Bugün yaygınlık kazanan “girişimci, yenilikçi, yeni nesil” vb. üniversite tartışmaları çok önemli olmakla birlikte araştırma üniversitesi için belirleyici değil, ikincil konulardır.³

Bu bağlamda dünyada ve Türkiye’de akademik özgürlük ve kurumsal özerkliğe dönük bir meydan okuma alanı olarak yükseköğretimde çeşitlilik ve rekabet ortamı konularını da göz önünde bulundurmamak gerekir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında yükseköğretim alanında yeni politikalar geliştirildiğinde, bunlarla birlikte piyasalaşma ve rekabet ortamı da ortaya çıkmıştır. Bu sırada sayısı artan öğrencilerin yükseköğretime dönük beklentilerindeki değişim, uluslararasılaşma ve akademik hareketlilik yükseköğretimde küresel düzeyde çeşitliliğin yanı sıra kurumlar arasında farklılaşma ve katmanlaşmaya da sebep olmuştur. Hızla artan çeşitlenmeyle mesleki uzmanlaşmaya yönelik farklı seviye ve kapsamlardaki programların yanında, yaşam boyu yüksek öğrenim imkânlarına da erişim mümkün hale gelmiştir. Doktora derecelerine odaklanan araştırma üniversiteleri, öğretime odaklanarak lisans derecelerine ağırlık veren üniversiteler, yüksekokullar, açık öğretim kurumları gibi yapılar bu çeşitliliği beslemişlerdir. Birbirinden farklılaşan yükseköğretim kurumlarının dağıttığı diplomaların toplumsal değeri doğrudan kurumların değerlerini de belirlemiş gibi algılanmaya başlamıştır. Üniversite sıralama listelerinin rekabeti teşvik mekanizması olarak rol alması ve piyasanın da baskısıyla yükseköğretim kurumlarının verdikleri derecelerin pazar değeri, araştırma ve eğitim kalitesi gibi konuların medyaya cazip gelen malzemelere dönüştüğü gözlemlenmektedir (Teichler, 2015). Bu eğilimler üniversitelerin akademik özgürlük ve kurumsal özerkliğini sınırlandıran gelişimlerdir.

Bugün üniversiteyle ilgili hangi konuyu konuşursak konuşalım, akademik özgürlüğe sahip özerk bir üniversitenin ortaya çıkaracağı “kamu yararı” önceliğin bu noktada belirlenmesine yol açmaktadır. Toplum ile devlet, özerk üniversitenin eğittiği öğrenciden, ürettiği bilgiden kamu yararı sağlarlar. Üniversite, özgür ve özgün düşünen öğrencileri yurttaş olarak eğitir. Yaratıcı ve yenilikçi fikirler, öğretim üyeleri ve öğrencilerin asli olarak hakikati arayan ve bu bağlamda insanlığı meşgul eden problemler ile üniversitenin özerk ortamında

³ Burton Clark’ın öncülüğünü yaptığı “girişimci üniversite” modeli, dünyada 1990’lı yılların sonundan itibaren yaygınlaşan neo-liberal politika uygulamaları ile kendine bir yer bulmuştur (Clark, 1998). Clark’ın önerdiği modeli dar “üniversite-sanayi” ilişkisi içinde yorumlayan yükseköğretim yöneticileri, üniversitelerinin özerkliğini aşındırmışlar, ticari üretimi teşvik edilen kurumlar haline getirmişlerdir (Bok, 2019). Ancak, Clark üniversiteyi meslektaşlar topluluğunun oluşturduğu özerk bir alan olarak kabul eder ve bu yapıya yenilikçiliği oturtmaya çalışır.

karşılaşmalarından ve bu çatı altında oluşan harikulade sinerjiden ortaya çıkar ve bunlar topluma yarar olarak geri döner (Boulton ve Lucas, 2008).

Kamu kaynaklarını kullanan üniversitelerin bütçe ve harcamalarının denetlenmesinde dünyada çeşitlilik gözlemlenir, fakat yine de akademik açıdan başarılı üniversiteler kaynak kullanımında büyük ölçüde özerktirler.⁴ OECD ülkelerinde ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerde yükseköğretim % 70 gibi büyük bir oranla kamu finansmanına bağlıdır. Özel finansmanın daha yüksek olduğu ülkeler ABD, İngiltere, Japonya, Kore gibi ülkelerdir. Öte yandan dünyadaki ekonomik gelişmelere bağlı olarak hükümetler kamu üniversitelerinin bütçelerini azaltmış ve bu da özel yükseköğretim kurumlarının sayısının artmasıyla dengelenmiştir. Böylece tüm dünyada yükseköğretimin kapsamı genişlemiş, daha çeşitli ve rekabetçi bir sektöre evrilmiştir. Yükseköğretim kurumlarına kamudan aktarılacak kaynağın torba bütçe olarak belirlenmesi kaynak kullanımında esneklik sağlamıştır. Bu durumda mali özerklik artarken bununla birlikte hesap verebilirlik de artırılmaktadır.⁵

⁴ Kurt ve Gümüş'ün (2015) belirttiğine göre yükseköğretim harcamalarının toplam kamu harcamalarına oranları bakımından OECD ortalaması % 3,1'dir ve Türkiye % 3,4 ile ancak ortalama kalabilmektedir. Yükseköğretim harcamalarının GSYH'ya oranında ise OECD ortalaması % 1,4 iken Türkiye için bu oran % 0,92 ile ortalamanın da altındadır ve diğer OECD ülkelerine göre 31. sırada yer almaktadır. Mesela Amerikan üniversitelerinin "İş Modeli" olarak adlandırılan modelinde üniversitelerinin finansal kaynakları öğrenciler, bağışlar ve yaptıkları projelerdir ve hükümetten daha fazla fon alabilmeleri kendi fonlarını oluşturmalarına bağlıdır. İngiltere üniversitelerinde üniversite yönetim kurulu veya konseyi tüm finansal işlemlerden sorumludur ve üniversitelerin kamudan ayrılan bütçelerini hükümet veya kamudan herhangi bir organ denetlemez. Üniversitelere finansal destek ve rehberlik sağlayan fon konseyleri üniversiteleri denetler, fon tahsis eder ve hükümeti de bilgilendirir. Kanada yükseköğretim sisteminde de yönetim kurulunun görevlerinden biri finansal kaynakların güvenliğini ve devamlılığını sağlamaktır. Üniversite bütçesi federal hükümetin sorumluluğundadır ve denetim mekanizması ise üniversitelerin kendi inisiyatiflerindedir. Hollanda üniversitelerinin bütçeleri hükümet tarafından verilir, ancak paylaşım tamamen üniversitenin inisiyatifindedir ve özel sektörden borç alabilirler. Öğrenci harçları yabancı öğrenciler hariç hükümet tarafından belirlenir (Güner ve Levent, 2017).

⁵ Kamusal ödeneğin büyüklüğünün belirlenmesinde kullanılacak ölçütler hemen hemen aynı olmakla birlikte, bunlara verilen önem dereceleri ülkeden ülkeye önemli farklılıklar göstermektedir. Avrupa ülkelerinden 18'i çıktılarda yer alan ölçütlere yüksek veya çok yüksek düzeyde önem verirken, 11'i çıktılara düşük veya yok seviyesinde önem vermektedir. Hiçbir ülke tümüyle çıktılara dayalı bir sistem kullanmamaktadır (Kurt ve Gümüş, 2015).

2. Dünyada ve Türkiye’de Üniversitenin Tarihçesi

2.1. Dünyada Üniversite

Yukarıda ortaya konulan tanım ve tüm kavramlar bin yıllık bir tarih içerisinde uzun mücadeleler sonucunda ortaya çıkmışlardır. Akademik özgürlük hakkını garanti altına almak için gerekli kurumsal özerklik, Orta Çağ’da belirli loncalara tanınan gayri resmi imtiyazlarla mümkün olabiliyordu. Ancak modern ulus devletlerin doğup anayasal sistemlerin oluşması ve demokrasinin yaygınlaşmasının ardından akademik özgürlük evrensel insan haklarına dahil edilmiş ve kurumsal özerklik yasalarla düzenlenir hale gelmiştir.

Geçmişten bugüne üniversitenin izlerini Antik Yunan’da Plato’nun “Akademi” kavramından Bağdat’taki “Beyt-ül Hikmet”e ve ardından Orta Çağ Avrupası’nda ilk üniversiteler olan Bologna (1158), Paris (1200), Oxford (1214) üniversitelerine kadar izleyebiliriz. Hakikati aramak ve bunun yöntemleri her medeniyetin gündemindeydi: Uzak Doğu’da Konfüçyüs öğretisi, İslam coğrafyasında Gazali-İbn Rüşd tartışmasında billurlaşan argümanlar, Avrupa’da kilise-devlet-toplum ilişkileri hep bununla ilişkiliydi. Öte yandan, Orta Çağ’dan sonra Avrupa’da yaşanan Rönesans ve Aydınlanma Çağı, bilimsel yöntemin ortaya çıkması, muazzam bilimsel gelişmeler, sanayi devrimi gibi aşamalarıyla modernite, üniversitelerin yapılarını kökten değiştirecekti. Nitekim bu gelişmelerin ardından 1810’da kurulan Berlin Üniversitesi, bugün üniversite olarak tanımladığımız kurumun tüm dünyada ve özellikle Kuzey Amerika’daki akranlarının en güçlü modeli oldu. Wilhelm von Humboldt, Berlin Üniversitesi kurulurken kaleme aldığı memorandumda modern üniversiteyi üç ilke temelinde tanımlamıştı: (i) araştırma ve eğitimin ayrılmaz birlikteliği; (ii) eğitimde özgürlük; (iii) akademik öz-yönetim (Nybom, 2003). İlk maddede öne sürülen eğitimcilerin aynı zamanda ileri seviyede araştırmacı olması üniversite için yeni bir kavramdı. İkinci ilke, eğitim verilecek konuları seçerken öğretim üyelerinin özüksedikleri ve araştırdıkları konuları sınırsız bir özgürlüğe sahip olarak aktarmalarını öngörüyordu. Üçüncü ilkeyse, ilk ikisiyle üretilen akademik bilginin dış etkenlerden etkilenmesini engellemek için bir özerklik alanı tarif ediyordu.

Modern üniversite, akademi den türemiş olsa da zaman içinde temel bilimleri bünyesine katması⁶ ve 19. yüzyıldan itibaren mühendislik, işletme/ticaret, tıp, hukuk ve benzerleri gibi meslek odaklı disiplinlerin gelişmesiyle bugün farklı bir kurum haline geldi. Modern Alman üniversitesinin özerk yapısını model alan Amerikan üniversiteleri bunu iki şekilde geliştirdiler. Birincisi, Alman modelinde öğretim üyesi sınıfta öğrencilerine kendi fikirlerinin doğruluğunu anlatırken Amerikan modeli, öğretim üyesinin tartışmalı konularda sınıfta tarafsız olmasını ve tartışmayı yönetmesini öngördü. İkincisi, Alman modeli üniversite içinde geniş akademik özerkliğe izin verip üniversite dışında öğretim üyesinin tarafsız davranmasını

⁶ Anglosakson üniversitesinde bu yapı “kolej/okul” ismi ile yer buldu ve günümüzde Birleşik Krallık ve Kuzey Amerika’nın köklü üniversitelerinde hâlâ bu isimle, “*liberal arts and sciences*” eğitim formasyonu kazandırma işlevi görmektedir (örneğin, Oxford Üniversitesi bünyesindeki otuzdan fazla kolej, Harvard Üniversitesi’ndeki Harvard Koleji vb.). 1863’te kurulan Robert Kolej’in Yüksek Okulu bu ekolün temsilcisi olarak 1971’de Boğaziçi Üniversitesi’ne dönüşmüş, Boğaziçi Üniversitesi bu geleneği de miras olarak almıştır (Freely, 2009).

özendirirken, Amerikan üniversitesinde öğretim üyesinin entelektüel birikimini üniversite dışında da toplumla paylaşması teşvik edildi (Stone, 2015).

Öte yandan, günümüze yaklaştıkça modern üniversiteyi bir kurum olarak değiştiren bir başka etken demokrasinin gelişimi oldu. İkinci Dünya Savaşı sırasında akademik bilgi üretimi savaşın gereklilikleri doğrultusunda araçsallaştırılmış ve bu, savaş sonrasında ortaya çıkan sonuçlara yönelik bir tepkiye yol açmıştı. Ancak tepkilerin zemin hazırladığı asıl değişiklik, Paris'teki Mayıs 1968 öğrenci olayları ardından yükseköğretimin demokratikleşmesiyle ortaya çıktı. Bu aynı zamanda bilginin üretilmesinin de demokratik hale gelmesini sağlayacaktı. Nitekim, bugün ne Bologna ne Sorbonne ne de Oxford ilk kuruldukları günün kurumlarıdır. Günümüzde akademi ile üniversitenin iki farklı kurum olduğu ve farklı varlık nedenleri olduğu görüşü de mevcuttur. Oysa yukarıda verilen tanımla bağlantılı olarak, içinde akademi barındırmayan bir modern üniversite gerçek anlamda üniversite değil, ancak meslek yüksekokulu olabilir. Üniversitede verilen meslek odaklı eğitim, “akademi”den beslendiği ölçüde değerlidir.

2.2. Türkiye’de Üniversitenin Tarihi

Tüm dünyada olduğu gibi, Doğu’da da günümüzdeki anlamı ile üniversitenin oluşumu modernleşme ve demokratikleşme süreçleri ile iç içe gerçekleşmiştir.⁷ Orta Çağ’da, tüm dünyadaki akranları gibi, 1331’de İznik’te kurulan ve imparatorluk erken dönem başkentleri Bursa ve Edirne’de yaşamına devam eden, 1453’ten sonra İstanbul’da önce Fatih Külliyesi ve ardından Süleymaniye Külliyesi’nde yaşayıp yayılan medrese düzeni, Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde yerini modernleşme hareketleri ile birlikte Batı tipi üniversiteye bırakır. 1773’te ilk Batı tipi yükseköğretim kurumu olarak donanmayı güçlendirmek için Mühendishane-i Bahr-i Hümayun kurulur. Ardından 1795’te Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1827’de Tıbhane-i Amire, 1832’de Cerrahhane-i Mamure ve 1834’te Mekteb-i Ulum-u Harbiye Batı’da gelişen bilim kurumları model alınarak asker ve devlet erkanına mesleki yükseköğretim vermek üzere tasarlanır ve kurulurlar. Aynı dönemde, 1863’te “bilimler evi” olarak ortaya çıkan Darülfünun’un, çeşitli defalar kesintiye uğrayan kurulma macerası, 1900’de Darülfünun-ı Şahane, 1913’ten itibaren İstanbul Darülfünunu ve 1933’te İstanbul Üniversitesi adlarıyla devam edecektir (Timur, 2000; Dölen, 2009; İhsanoğlu, 2019).

⁷ Japonya’da Meiji döneminde (1868-1912) başlayan modernleşme sırasında 1886’da kurulan İmparatorluk Üniversitesi, 1897’de Tokyo Üniversitesi adını alırken aynı yıl kurulan Kyoto Üniversitesi ile birlikte modern imparatorluk üniversitelerinin ilk ikisi olmuşlardır. 1939’a kadar yedisi Japonya’da, ikisi de o zaman Japon İmparatorluğu içinde yer alan Kore ve Tayvan’da kurulan toplam dokuz imparatorluk üniversitesi Japonya’nın ilk modern üniversiteleridir. Bu konuda ilginç bir söyleşi için bkz. Columbia Global Centers, 2021. Çin’de modern üniversitenin hikâyesi de benzer bir gelişim göstermiştir (Hayhoe, 1996; Du, 2020).

Darülfünun, Ekim 1919 Nizamnamesi ile “ilmi muhtariyet” kazanmıştır. Bunun ardından, 1 Nisan 1924’te 493 sayılı yasayla İstanbul Darülfünunu açılmış ve tüzel bir kişilik kazanmıştır. Fakat hükümet, zaman içinde beklediği ilerleme ve gelişmeye ulaşamadığı gerekçesiyle 1933’te Darülfünun’u tasfiye edecektir. Bu tarihte İsviçreli Albert Malche’in hazırladığı rapor doğrultusunda yükseköğretim sistemi yeniden yapılandırılarak İstanbul Üniversitesi kurulur. Darülfünun’un 151 öğretim elemanından 92’si tasfiye edilir ve ancak 59’u İstanbul Üniversitesi’ne alınır. Böylece üniversitenin özerkliği kaldırılmış ve Maarif Nezareti’ne bağlanmış olur.⁸

Cumhuriyetin kuruluşundan günümüze üniversitelerin kurumsal yapılanmasına yönelik genel hatlarıyla üç önemli hukuki ve idari müdahale sırasıyla 1933, 1946 ve 1981 tarihlerinde gerçekleşir. Her üç müdahale sırasında üniversitelerin kurumsal özerkliği konusu hem üniversiteler bünyesinde hem de kamuoyunda yoğun tartışma konusu olacaktır.

1933 Reformu, modern üniversite kavramının Türkiye’de oluşması bakımından önemli bir adım olmakla birlikte, üniversiteleri birçok alanda hükümetin müdahale ve denetimlerine maruz bıraktığı için üniversite özerkliğinin darbe aldığı bir sürece yol açmıştır.⁹

18 Haziran 1946’da kabul edilen ve 1973 yılına kadar yürürlükte kalan yeni Üniversiteler Kanunu ile üniversitelere kısmi özerklik ve tüzel kişilik tanınır. Bu yasayla rektörler ve dekanların seçimle göreve gelmesi esası getirilir. Bu dönemde aralarında ODTÜ ve Boğaziçi Üniversitesi’nin de olduğu 6 yeni üniversite açılacaktır. 1961 Anayasası’nın 120. maddesi ile üniversitelerin bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileri olduğu belirtilir ve böylece üniversitelerin özerkliği ilk kez anayasa ile güvence altına alınır. Bu madde 12 Mart 1971 askeri darbesinden sonra değişikliğe uğrayacak ve üniversite özerkliği zayıflatılacaktır.

Temmuz 1973’te kabul edilen 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu ile, üniversiteler üzerinde devletin gözetim ve denetimini sağlama amaçlı “Üniversite Denetleme Kurulu” oluşturulur ve üniversiteler arası koordinasyonu sağlamak üzere Üniversiteler Arası Kurul kurulur. 12 Eylül 1980 darbesini takiben 1981 yılında 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çıkarılır ve kurulan Yükseköğretim Kurulu (YÖK) ile üniversiteler sıkı bir merkezîliğe bağlanır.

⁸ Yeni kurulan İstanbul Üniversitesi’nin öğretim kadrosuna Darülfünun’dan geçenlere ek olarak yurt dışında eğitim görmüş bazı Türk öğretim elemanları ve o dönemde Avrupa’da iktidarda olan Nazilerin baskısından kurtulmak isteyerek Türkiye’ye gelen çoğu Alman olmak üzere Avrupalı bilim insanları getirilmiştir. Bu bilim insanları hem uluslararası bilimsel gelişmeleri öğrencilerine aktarmış, hem de üniversitede bilimsel araştırma zihniyetinin ve akademik geleneklerin oluşmasına ve gelişmesine çok önemli katkılarda bulunmuş; ders kitaplarının hazırlanmasında ve yeni bilim insanlarının yetiştirilmesinde etkili olmuşlardır. Ancak bu bilim insanlarının büyük bir kısmı 1940 ve 1950’li yıllardan itibaren Türkiye’den ayrılmış, bir kısmı ülkesine geri dönerken, önemli bir kısmı Amerika’ya gitmiş ve bilimsel çalışmalarına gittikleri ülkelerde devam etmiştir. Örneğin bkz. (Eden ve Irzık, 2012).

⁹ Bkz. Yayıcıoğlu (2008a, 2008b, 2008c), Tekeli (2010), Yazar ve Averbek (2018).

Türkiye’de üniversiteler tarihi 1933 yılından itibaren bitmeyen tasfiyelerle ilerlemiştir. 1946 tarihli 4936 sayılı kanun ve 1961 Anayasası’nın 120. maddesi üniversitelerin özerklik alanını genişletmiş, ancak üniversiteler siyasal ortamdan doğrudan etkilenmiş ve dönemin iktidarları tarafından mütemediyen kapsamlı tasfiyelere maruz bırakılmışlardır.

3. Türkiye’de Üniversite Özerkliği Sorunu ve Çözüm Arayışı

3.1. Üniversite Özerkliği Açısından Türkiye Yükseköğretimini Düşünmek

GPPI (Global Public Policy Institute-Küresel Kamu Politikaları Enstitüsü) tarafından hazırlanan ve 1900-2019 yılları arası verileri ile oluşturulan akademik özgürlük endeksine göre Türkiye, en az akademik özgürlüğe sahip ülkelerin olduğu gruba dahildir. Özellikle 2010 yılı sonrasında ciddi bir düşüş trendine giren Türkiye, 2020’de akademik özgürlük açısından 1980 askeri darbesi sonrasındaki seviyelere kadar gerilemiştir (Kinzelbach vd., 2020; Ertüzün, 2021). Bu endeksin önemli göstergelerinden biri de kampüslerde siyasi gözetim ve güvenlik güçlerinin bulunmaması koşuludur. Üniversitenin bin yıllık tarihi içerisinde edinilmiş bir ilke halen dünya ve -sık sık istismar edilse bile- Türkiye üniversitelerinde geçerlidir: Üniversite yerleşkelerine rektör çağırılmadan polis giremez.

Üniversite özerkliğine işlevsel bir tanım getirilmesi konusu tartışmalıdır (Karran, 2007). Kurumsal özerkliğin farklı boyutları ya da biçimleri olabileceği gibi, tüm bunların kesişiminde bir devlet ile topluma, dolayısıyla kamuya hesap verebilirlik konusu da önemlidir. Araştırma ve öğretimin niteliği ve etik ilkelere uyumu kadar, mali açıdan şeffaflık ve hesap verebilirlik de modern üniversitenin akademik özgürlük ve kurumsal özerklik talebiyle birlikte dikkate alınması gereken konular olacaktır. Kamu araştırma üniversitesi, şeffaf bir düzen içinde hesap verebildiği ölçüde kurumsal özerklik açısından yetki sahibi olabilir.¹⁰

Öte yandan, yukarıda kurumsal özerkliğin farklı boyutları olduğu belirtilmişti. Hangi boyuta vurgu yapılacağı, bunların nasıl ölçülüp değerlendirileceği konusunda farklı yükseköğretim sistemleri için farklı modeller düşünülebilir. Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA), 1988’de Lizbon Deklarasyonu ile Avrupa’da güçlü üniversiteler ve bilgi toplumunun ilişkisini kurarken, üniversite özerkliğinin temel değerine, üniversite sistemlerinin çeşitliliğine ve kapsayıcı toplumlarda üniversitelerin önemine dikkat çekmişti. Ardından, 2009, 2011 ve 2017 yıllarında yayımladığı Avrupa’da Üniversite Özerkliği raporlarının ilkinde üniversite özerkliğini dört başlık altında tanımlamıştı: Örgütsel,¹¹ mali, istihdama dönük ve akademik özerklik (Estermann ve Nokkola, 2009, s. 5; Estermann vd., 2011, s. 20; Pruvot ve Estermann, 2017).

Bu dört başlık altında değerlendirilen Türkiye yükseköğretim sistemi 2011 raporunda örgütsel özerklik alanında 28 ülkeden 27., mali özerklik alanında 28 ülkeden 22., istihdam özerkliği alanında 28 ülkeden 21., akademik özerklik alanında 28 ülkeden 25. olarak sıralanmıştır. Bu

¹⁰ Uzman olmayan birinin, sırf gerekli yetkiye sahip olduğu için bir itfaiyeciye yangını nasıl söndürmesi gerektiğini söylemesi ya da bir cerraha ameliyatı nasıl gerçekleştireceğini tarif etmesi ne kadar uygunsuzsa, benzer durumdaki siyasetçi, devlet memuru, milletvekili ya da başka iktidar sahiplerinin üniversiteye nasıl araştırma yapıp öğretimde bulunacağını dayatması da o oranda sorunludur.

¹¹ Bu raporda şu ana kadar kurumsal özerkliğin bir boyutu olarak tartışılan üst yönetici belirleme modellerini EUA raporu örgütsel özerklik olarak anmaktadır.

değerlendirme Türkiye’de üniversite özerkliğinin Avrupa yükseköğretim alanının en alt seviyelerinde olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan, her üç raporda en üst sıralarda yer alan ülkelerin üniversitelerinin dünyanın en iyileri arasında olması tesadüf değildir. Üniversite özerkliği, üniversitenin temel işlevlerini hakkıyla ve başarıyla yerine getirmesi için yaşamsaldır.¹²

3.2. 1980’den Bu Yana Türkiye’de Üniversite Özerkliğinden Uzaklaşma

12 Eylül 1980’deki askeri darbenin ardından, 1981’de kabul edilen 2547 sayılı yasa, yazıldığı dönemin ruhunu yansıtan biçimde yükseköğretim sistemine tek tipçi ve dikey hiyerarşik bir yapıyı dayatmış, üniversite özerkliği ve akademik özgürlüğe alan bırakmamıştır. Bu tasarının esas amacının yükseköğretim kurumları üzerinde güçlü bir devlet denetimi, hatta bazı durumlarda da bir vesayet sistemi kurmak olduğu görülebilir¹³. Örnek vermek gerekirse, 2547 sayılı yasada güdülen siyasî hedef, “Cumhuriyetin ve Türk devriminin ana ilkelerini içselleştirmiş bir gençlik yetiştirmek” şeklinde ifade edilmektedir. Araştırma ve bilime vurgu ise, 2547 sayılı yasanın ancak 4. maddesinde yer almaktadır.

Aslında YÖK sistemini değiştirmek amacıyla 1990’ların ortalarından itibaren hazırlanan çeşitli yükseköğretim yasası taslaklarına rağmen, siyasi ve toplumsal bir mutabakat sağlanamadığı için bunlar yasalastırılmamış, süreç içinde 2547 sayılı yasanın bazı maddelerinde değişiklikler yapılmasıyla yetinilmiştir (Ergüder vd., 2006). Esas hedeflerinden biri okullaşma oranlarını yükseltmek olan YÖK sistemi, nitelikten çok niceliği önceliklendirmiş ve buna zemin sağlamak üzere neoliberal bir perspektiften konuya bakan “girişimci üniversite” modelini öne çıkartmıştır. Geçtiğimiz 20 yılda toplumda var olan yoğun talebe en azından niceliksel düzeyde karşılık verebilmek için, bu dönemde görev yapan hemen bütün hükümetlerin politikalarında yeni üniversite açmanın önemli bir yer tutması neticesinde üniversite sayılarında büyük bir patlama yaşanmıştır. Türkiye’de 1991 sonunda 28 kamu ve yalnız 1 vakıf üniversitesi varken, 2005 yılında kamu üniversitelerinin sayısı 53’e, vakıf üniversitelerinin sayısı 24’e yükselmiş, 2008 sonunda bu sayılar 94 ve 36’ya çıkarken, 2021’de ise 131’i kamu, 78’i vakıf olmak üzere, toplam olarak 209’a ulaşmıştır.¹⁴

Bu gelişmelere paralel olarak, 1990’lı yılların başından itibaren belirli üniversitelerin “özel statülü devlet üniversitesi”ne dönüştürülmesinin önerilmesi dikkat çekicidir. 2016 yılında

¹² Konunun daha ayrıntılı ele alınışı için bkz. EK 1.

¹³ Bkz. Ekinci (vd., 2018), Tekin (2019).

¹⁴ Bu hızlı artışın beraberinde getirdiği sorunlardan biri, köklü geleneği olanlar ile görece yeni üniversitelerin kurumsallaşma düzeylerinin arasındaki farkın çok fazla olmasıdır. Ancak, özellikle 2006 yılından sonra kurulan üniversitelerin akademik üretkenliğinin düşüklüğü önemli bir mesele olarak önümüzde durmaktadır. Bu durumla ilgili kapsamlı bir tespit için TÜBA tarafından hazırlanan Türkiye Bilim Raporu’na (Akçığit ve Tok, 2020) bakılabilir. Ancak bu raporda devlet üniversiteleri ile ilgili kullanılan öğretim görevlisi sayıları ve yapılan çıkarımlar konusunda hatalar vardır.

araştırma üniversitesinin tarif edilmesi ve takip eden yılda bu statüye işlerlik kazandırılması ile bu süreç neticelenmiştir (Erdoğan, 2018).¹⁵ YÖK'ün Araştırma Üniversitesi Programı zaman içinde yeni düzenlemeler ile değişmekte ve günümüzde programda yer alan bazı teşvikler üniversitelerin akademik özgürlük ve kurumsal özerkliğini zedelemektedir.

YÖK'ün üniversitelerin ihtisaslaşması ve misyon farklılaşması programlarını devreye almasına rağmen, atılan adımın başarıya ulaşması için esas gereklerden biri olan idari özerkliğin gerçekleştirilmesinin önemli koşullarından olan rektörün ilgili üniversitenin bileşenleri tarafından, şeffaf bir süreç sonunda belirlenmesi, bir yöntem olarak hayata geçirilememiştir. Hatta gelişen siyasi çalkantıların da bir yansıması olarak, rektör adayı belirleme yoluyla üniversitelerin sürece katılması imkânı 2016 yılından itibaren tamamen ortadan kaldırılmış, rektör ataması saydamlıktan uzak bir şekilde uygulanan bir yüksek bürokrat tayini halini almıştır. Neticede, günümüzdeki rektörlük ataması süreci akademiden kopuk, ilgili üniversitenin hiçbir girdisinin olmadığı bir biçime evrilmiştir.

3.3. Örgütsel Özerkliğin Temeli: Üst Yönetici Belirleme Modelleri

Bu raporda tartışılan kavramlar, tarihçe ve Türkiye'de bunlarla bağlantılı olarak deneyimlenen akademik özgürlük ve kurumsal özerklik sorunları, üniversitenin varlığı ve geleceğiyle ilgili önemli bir krizi işaret etmektedir. Her ne kadar YÖK Türkiye'ye en uygun rektör belirleme modelinin şu andaki uygulama olduğunu vurgulasa ve bu modelin benzerlerinin yurtdışında bulunduğunu belirtse de, üst yönetici belirlemeye dönük değişik ulusal sistemlerin kapsamlı incelenmesi bizi daha farklı bir manzarayla karşılaştırmaktadır. Tüm dünyadan örnekler değerlendirildiğinde yükseköğretimde üst yönetici belirleme modellerinin bir sınıflandırmasına ulaşmak mümkündür ve bu alt bölümde böyle bir sınıflandırma sunulması hedeflenmektedir. Ancak, ilk etapta, bazı noktaların öncelikli olarak vurgulanmasında yarar vardır.

Üst yöneticinin, yani Türkiye yükseköğretimi özelinde rektörün, bir görev tanımı vardır ve rektör bu görevi yapabilme liyakatine -yani yetkinlik ölçütlerine- göre belirlenmelidir.¹⁶ Üst yönetici belirlendikten sonra, doğal olarak, bir atama süreci gerçekleşir. Bunun mevcut hukuki düzenlemede bir karşılığının olacağı varsayılarak, burada tartışılmasına gerek görülmemiştir. Üst yönetici belirlenirken üniversite bileşenlerinin (tam ya da kısmi) bir rol oynaması beklenir. Bu ilke, üniversite özerkliğinin önemli bir parçası olup, güçlü ve meşru bir yönetimi mümkün kılar¹⁷. Özerkliğin kamusal düzlemde hesap verebilirlikle bir arada

¹⁵ Araştırma üniversiteleri ve YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı ile ilgili kapsamlı bir değerlendirme için bkz. EK 2.

¹⁶ Bkz. Yurtsever (2021).

¹⁷ Üst düzey yönetici profilinin araştırma üniversitesi özelinde nasıl olması gerektiği ayrıca tartışılmıştır. Bu konuda yapılmış en ilginç çalışmaların birinde "üniversite performansı ile üniversite üst yöneticisinin başarılı bir araştırmacı olması arasında bir ilişki var mıdır?" sorusu sorulmuş ve yanıt olarak, araştırma üniversitelerinin üst düzey araştırmacılar tarafından yönetilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır (Goodall, 2009). Bu sonuca varırken, Goodall, üniversitenin üst yöneticisinin sadece yönetim becerilerinin olmasının yetmeyeceği, araştırma üniversitesini yönetecek kişinin araştırma başarısı sayesinde meslektaşları tarafından daha inandırıcı bir lider

değerlendirilmesi gerektiğini bir kez daha hatırlatmak isteriz. Buradaki tartışmanın, araştırma odaklı, kuruluş aşamasını geçmiş ve belli bir olgunluğa ulaşmış, yurtdışındaki aynı nitelikteki kurumlarla iş birlikleri olan kamu üniversitelerine referansla yapılmakta olduğu da hatırlanmalıdır.¹⁸

Böylesi bir yapıda, üniversite iç işleyişinde aşağıdan yukarıya doğru karar alan bir yapının olduğu varsayılmaktadır. Böylece üniversite genelinde belirlenmiş ana ilkeler ışığında alt birimlerin (bölüm/fakülte/enstitü/yüksekokul) demokratik ve katılımcı mekanizmalar neticesinde aldığı kararlar rektörlükçe temel alınmalıdır. Üst birimlerden elbette genel akademik ve özlük ilkelerinin uygunluğunu denetlemesi, üniversitenin genel gidişatına dair politikaların oluşturulmasını sağlaması ve genel anlamda üniversite içinde koordinasyonu temin etmesi beklenmelidir. Böylesi bir yapılanma bağlamında, bölüm başkanlarını bölümler kendi belirledikleri sistemlere göre, oylama ya da dönüşüm uzlaşması aracılığıyla, seçer. Benzer bir yönetim yapısının enstitü ve yüksekokul müdürlükleri için de geçerli olması beklenmelidir. Bölüm/anabilim dalı başkanının ve enstitü/yüksekokul müdürünün atanma sürecinin alt birimlerin tercihleri doğrultusunda gerçekleşmesi esastır. Dekanların ve *ex-officio* olmayan (yani pozisyonundan dolayı otomatik olarak senatoda yer almayan) senatörlerin de ilgili birimlerin seçimleri sonucunda belirlenmesi temel alınmalıdır. Aynı yöntemin, son olarak, üniversitenin yönetiminde görüş üretecek komisyon üyelerinin belirlenmesinde kullanılması da beklenmelidir. Tüm bu pozisyonların görev süresinin tanımlanmış olması ve görevi yapan kişinin birden fazla kez aynı pozisyonda bulunup bulunamayacağını belirlenmiş olması gereklidir. Ayrıca, kimi pozisyonlarda (örneğin dekanlar) geri çağırma mekanizmasının ihdas edilip edilmeyeceğinin ve edilecekse bunun mekanizmasının da önceden netleştirilmesi gereklidir. Burada referans verilen seçim süreçlerinin teknik ayrıntısı EK 5'te tartışılmaktadır.

Üst yöneticinin görev süresi tanımlanmalıdır. Genel uygulamada 4 ya da 5 yıl için görev üstlenme söz konusu olmakta ve ardından en fazla bir kere daha aynı kişi belirlenebilmektedir. Kimi uygulamalarda ise daha uzun süreli (örneğin 6 yıl) görev süresi tercih edilmekte, ancak bu durumda ikinci bir görev süresi için aday olma imkânı verilmemektedir. Üst yöneticinin, tam zamanlı öğretim elemanlarının çoğunluğunun (örneğin nitelikli) oyu ile görevden alınma olasılığı mevcut olmalıdır ve bu sürecin de baştan tanımlanmış olması gereklidir. Keza, özellikle uzun dönemli görev sürelerinde, üst yöneticinin belli bir dönem içerisinde (tercihen orta noktasında) bir güven oylamasından geçmesi istenebilir. Burada da sürecin baştan tanımlanması gereklidir.

olarak görüleceği, araştırma kültürünü bilen bir yöneticinin üniversitenin ana işlevine hakim olarak gerçekçi stratejik hedefler koyabileceği, yöneticinin araştırma başarısının diğer öğretim üyelerine akademik başarılarının ve akademik değerlerinin paylaşıldığı hissini vereceği noktalarına vurgu yapar.

¹⁸ İki hususu aydınlatmakta yarar bulunmaktadır: 1) Araştırma ağırlıklı vakıf üniversitelerinin benzer bir yönetim modeli benimsemeleri muhtemeldir; ancak, unutmayalım ki, vakıf üniversitelerinde -kamunun düzenleyici ve denetleyici rolü verili iken- mülkiyet kamuda değil, vakıftadır. Öte yandan, kamu kaynakları kullanarak araştırma yapan vakıf üniversitelerinin de kamuya hesap verme gerekliliği vardır. 2) Yeni kurulan ve/veya araştırma ağırlıklı olmayan kamu üniversitelerinin takdir edileceği üzere yönetim modelinin daha farklı kurgulanması gerekmektedir. Bu iki husus bu rapor kapsamının dışında tutulmuştur.

Mevcut uygulamalar dikkate alındığında üst yönetici belirleme yöntemleri sınıflandırması şöyle ortaya çıkmaktadır:

- 1) Kamu üniversitelerini hem mali hem idari hem de akademik anlamda denetleyen/koordine eden/makro stratejik hedeflerini ortaya koyan merkezi bir birimin mevcudiyeti altında;
 - a) üniversite bileşenleri doğrudan üst yöneticiyi seçer (doğrudan seçim).
 - b) üniversite bileşenlerinin belirlediği bir heyet üst yöneticiyi seçer (dolaylı seçim).

Her iki durumda da adayların üniversite dışından olma imkânı bulunabilir. Bu noktada seçim öncesi mevcut adayların ön değerlendirmeye bir heyet tarafından tabi tutulması ve adayın başvuru dosyası üzerinden yeterlilik filtresi uygulaması söz konusu olabilir. Ayrıca, kişinin kendisinin aday olması dışında, bir heyet tarafından adaylığa teşvik edilmesi de mümkün olabilir. Özellikle (b) opsiyonu için geçerli olabilecek bu durumun bir “arama sürecine” tekabül etmesi söz konusudur. Bu noktada karma modelin sunumuna geçebiliriz:

- c) Karma model: Üniversite bileşenlerinin belirlediği heyetin (adaylar ve/veya arama sürecinde ortaya çıkanlar arasından) seçtiği aday, üniversite bileşenlerinin güvenoyuna sunulur. Ya da heyetin belirleyeceği birden fazla aday üniversite bileşenlerinin doğrudan seçimine sunulur; üniversite bileşenlerinin doğrudan seçimiyle üst yönetici belirlenir. Sürecin diğer taraftan kurgulanması da pekâlâ mümkündür: Üniversite bileşenlerinin belirleyeceği birden fazla aday heyetin değerlendirmesine sunulur ve heyet kendisine sunulanlardan birini seçer.

Burada referans verilen seçim süreçlerinin teknik ayrıntısı EK 5’te tartışılmaktadır.

- 2) Kamu üniversitelerini idari ve akademik anlamda denetleyen/koordine eden/makro stratejik hedeflerini ortaya koyan merkezi bir birimin olmadığı ve diğer taraftan üniversitenin mali denetiminin teknik anlamda mevcut kamu yönetimi organları tarafından (ör. Sayıştay) yapıldığı durumda, üst yönetici üniversite bileşenlerinin temsilcilerinin ağırlıkta olacağı ama bunun yanı sıra farklı kamu/sivil toplum temsilcilerinin de bulunduğu bir heyet tarafından adaylar ve/veya arama sürecinde ortaya çıkanlar arasından belirlenir. Heyetin seçtiği adayın üniversite bileşenlerinin güvenoyuna sunulması ihtimali de değerlendirilebilir. Ya da heyetin, üniversite bileşenlerinin birkaç aday arasından yapacağı eğilim belirlemesi üzerinden hareket etmesi de söz konusu olabilir.

Böylesi bir heyette; üniversite bileşenlerinin temsili dışında, başta eğitim, teknoloji, sosyal sorumluluk vb. açılardan kamu yönetimini, sendikal yapıları ve sivil toplumu temsil edenler gibi temsilciler belirlenerek geniş anlamda kamusal çıkarların temsili temin edilir. Bu ek temsillerin sayısı şüphesiz önemlidir; her halükârda akademik özerklik ilkesi açısından üniversite bileşenlerinin çoğunlukta olması tercih edilmelidir. Gerek ek temsilcilerin kimlerden oluşması gerektiği ve gerek bu kişilerin hangi yöntemle seçilecekleri/belirlenecekleri buradaki tartışmanın dışında tutulmuştur. Bu üst heyetin kalıcı olması söz konusudur, zira üniversitenin yönetiminde söz sahibidir. Heyet üyelerinin ne kadarlığına göreve getirildiklerinin önceden belirlenmesi gereklidir. Heyetteki üniversite

bileşenlerinin seçim süreci ve heyetin karar alma mekanizmasının tartışılması EK 5'te yapılmaktadır.

Farklı modellerin artı ve eksileri olduğu dikkate alınmalıdır. Doğrudan seçim sistemi, bileşenlerin doğrudan sürece dahil olması anlamına gelmektedir ve bu durumda seçim sonucunun meşruluğu ortadadır. Ancak, adaylarla bileşenler arasında bir müzakere süreci (*deliberation*) gerçekleşme ortamı bulunmamaktadır; ayrıca, seçim sürecinde adayların kimi kişilere/gruplara oy karşılığında üniversitenin genel çıkarlarıyla çelişebilecek vaatlerde bulunması durumunda üniversitenin çıkarları zedelenebilir. Diğer taraftan, bir heyetin devrede olması, beraberinde adaylarla heyet arasında bir müzakere sürecini olanaklı kılar. Ancak, bu sistemin de, genel anlamda bileşenler açısından meşruluğu sorgulanmaya açıktır. Karma yapılar işlem maliyeti getirirse de iki sistemin artılarını bünyelerinde barındırırlar.

Yukarıdaki sınıflamanın hangi kademesi uygulanacak olursa olsun, burada şeffaflık ve bileşenlerden başlayarak sürece dahil olan herkesin izleyebilmesi ve katkıda bulunabilmesi temel özellikler olarak ortaya çıkmaktadır. Akademik özgürlük ve kurumsal özerklik doğrultusunda ortaya çıkacak bir kamu araştırma üniversitesi için bundan daha tatminkâr bir olasılık görünmemektedir.

4. Bir Gereklik: Yeni Bir Yükseköğretim Kanunu

Bu rapor öncelikle üniversite, akademik özgürlük ve kurumsal özerklik tanımlarını ortaya koyduktan sonra, bunları “kamu araştırma üniversitesi” olgusuyla birleştirdi. Üniversitenin dünyadaki bin yıllık zorlu geçmişine dönük bir tarihçenin ardından, Türkiye’deki modern üniversite oluşumunun ilkelere dönük ihlallerle ilerleyen yüzyıllık gerilimli kronolojisindeki belli başlı noktalara işaret etti. Bunların ardından, üniversite özerkliğini yok eden mevcut sistemin yol açtığı tahribatın, “üst yönetici belirleme yöntemleri”ne dönük bir sınıflama aracılığıyla giderilmeye başlanabileceğini gösterdi.

Öte yandan, mevcut yükseköğretim kanunu yenilenmeden, bu raporda vurgulanan ilkeleri temel alarak baştan sona yeniden oluşturulmadan bir sonuca varmak mümkün olmayacaktır. Böyle bir yenilemenin YÖK ve/veya siyasi otorite tarafından başlatılmasını beklemek her zaman olduğu gibi, hüsrana yol açabilir. Böyle bir kanunun modern ve evrensel üniversiteye yakışır bir taslağını oluşturmaya başlamak, doğrudan doğruya üniversite kurumunun bileşenlerinin hak ve sorumluluğunda olmalıdır. Dolayısıyla, bu raporda kesin bir sonuç yerine, artık gecikmeksizin yeni bir yükseköğretim kanun taslağı hazırlığına girişilmesi gerektiğini ve bu konuda çalışmalarımızın devam ettiğini vurguluyoruz. Hakikat peşindeki köklü bir kurum olarak üniversite bundan daha azıyla yetinmemelidir.

Dünya yükseköğretim sistemlerinin geleceğe dair öngörülerini ve planlarını açıkladıkları bu dönemde (örneğin Bkz. European University Association, 2021), Türkiye’nin de yükseköğretim vizyonunu akademik özgürlük ve kurumsal özerklik temelinde yeniden şekillendirmesinin zamanı gelmiştir.

EK 1: Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA) Özerklik Raporları

Üniversite özerkliğine işlevsel bir tanım getirme konusu tartışmalıdır (Karran, 2007). Kurumsal özerkliğin hangi boyutuna vurgu yapılacağı ve bunların nasıl ölçülüp değerlendirileceği konularında farklı yükseköğretim sistemleri için farklı modeller olabilir. Avrupa Üniversiteler Birliği (EUA), 1988’de Lizbon Deklarasyonu ile Avrupa’da güçlü üniversiteler ve bilgi toplumunun ilişkisini kurarken, üniversite özerkliğinin temel değerine, üniversite sistemlerinin çeşitliliğine ve kapsayıcı toplumlarda üniversitelerin önemine dikkat çekmişti. Ardından 2009, 2011, ve 2017 yıllarında yayımladığı Avrupa’da Üniversite Özerkliği raporlarının ilkinde üniversite özerkliğini dört başlık altında tanımlamıştır (Estermann ve Nokkola, 2009, s. 5; Estermann vd., 2011, s. 20; Pruvot ve Estermann, 2017):

Tablo 1. Üniversite özerkliği

Örgütsel özerklik	Mali özerklik	İstihdam özerkliği	Akademik özerklik
Üst yönetici belirleme	Değişik kamu kaynaklarına erişebilme ve bunun süresini belirleyebilme	Akademik ve idari personelini seçme kriterleri belirleme ve istihdam edebilme.	Öğrenci sayılarını belirleyebilme
Üst yöneticileri belirlerken kullanılacak kriterleri tanımlama	Özgelir fazlasını tutarak kullanabilme	Akademik ve idari personelin maaşlarını belirleme	Lisans ve lisansüstü öğrencileri seçebilme
Üst yöneticilerin görevden alınması sürecini tanımlama ve uygulama	Borç ve kredi alabilme	Akademik ve idari personelin atama ve yükseltme süreçlerini belirleme ve uygulama	Lisans ve lisansüstü programlar tanımlayabilme
Üst yöneticilerin görev sürelerini belirleyebilme	Öğrenim harcı belirleme ve toplayabilme	Akademik ve idari personelin görevden alınma süreçlerini belirleme ve uygulama	Lisans ve lisansüstü programları kapatabilme
Yönetim kurullarına üniversite dışından üye belirleyebilme ve seçebilme			Öğretim dilini belirleyebilme
Akademik yönetim yapısını belirleme			Akademik kalite güvence sistemlerini ve sağlayıcılarını seçebilme
Tüzel kişilikli birimler kurabilme			Diploma programlarının içeriğini belirleyebilme

EUA, 2011’de yayımladığı çalışmasında 26 Avrupa ülkesindeki 28 yükseköğretim sistemini yukarıda belirtilen dört özerklik türü üzerinden tanımlayıp puanlandırmıştır.

Örgütsel özerklik puanları ve Türkiye’nin durumu

Örgütsel özerklik bir üniversitenin yürütme liderliği, karar alma organları, tüzel kişilikler ve dahili akademik yapılar gibi kendi iç organizasyonu hakkında özgürce karar verme yetisini ifade eder. EUA raporuna (Estermann vd., 2011) göre rektör belirleme süreçleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Ancak en yaygın olarak kullanılan dört kategori aşağıdaki gibidir:

- 1) Genellikle üniversite topluluğunun farklı gruplarını (akademik personel, diğer personel, öğrenciler) doğrudan veya dolaylı olarak temsil eden belirli bir seçim organı tarafından seçilir. Oyların ağırlığı farklı olabilir.
- 2) Üniversite topluluğu içinde demokratik biçimde oluşturulan yönetim organı (akademik konularda karar verme organı olan senato gibi) tarafından belirlenir.
- 3) Üniversite konseyi/kurulu (stratejik konularda karar veren yönetim organı gibi) tarafından atanır.
- 4) Hem senatonun hem de konsey/kurulun dahil olduğu iki aşamalı bir süreçle atanır.

Çoğu Avrupa ülkesi yükseköğretim kurumlarında, üst yönetici büyük bir grup/seçim organı ile ya da senato ve/veya konsey aracılığıyla belirlenir. Sadece bazılarında, rektör seçimlerinin, resmi olarak da olsa, daha yüksek bir otorite tarafından, örneğin, ulusal veya eyalet düzeyinde eğitim bakanlığı veya bazı durumlarda cumhurbaşkanı tarafından onaylanması gerekebilir. Ancak bu onaylama, çoğu durumda yüksek makamın veto yetkisinin çok sınırlı olması nedeniyle yalnızca kâğıt üzerinde kalır veya sık kullanılmaz.

EUA'nın 2011 raporuna göre, belirlenen rektörün harici bir otorite tarafından onaylanması gereken ülkeler şunlardır: Brandenburg (Almanya), Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İtalya, Letonya, Lüksemburg, Hollanda, Slovakya, İspanya, İsveç, İsviçre ve Türkiye. Rektör ataması Brandenburg, Yunanistan, İzlanda, Hollanda ve İtalya'da yükseköğrenim bakanlığı veya bakanı tarafından onaylanırken Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Lüksemburg ve Slovakya'da başkan (veya devlet/hükümet başkanı) tarafından onaylanmaktadır. İspanya'da atama bölgesel otorite tarafından, Letonya'da ulusal bir kamu otoritesi tarafından ve İsveç'te hükümet tarafından onaylanır. Ancak İsveç'te bu yalnızca bir formalite olarak görülmektedir. Kalan sistemlerde (Avusturya, Kıbrıs, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Alman eyaletleri Hesse ve Kuzey Ren-Vestfalya, İrlanda, Latviya, Norveç, Polonya, Portekiz, Birleşik Krallık) seçim prosedürünün harici bir otorite tarafından onaylanmasına gerek yoktur.

Üst yöneticiyi bağımsız olarak seçme, atama ve görevden alma ile görev süresinin uzunluğuna karar verme süreci yasal düzenlemeler, yönergeler ve kısıtlamalara tabidir. Ancak üst yöneticinin üniversite harici bir otorite tarafından, üniversitenin onayı alınmadan belirlendiği tek ülke Türkiye'dir.

Örgütsel özerklik tablosunda 80 ve üstü puan alan ülkelerin hiçbirinde yürütme başkanının atanma prosedürü yasayla tanımlanmamıştır. Yüksek özerkliğe sahip bu sistemlerde üniversiteler, fakülte ve bölümlerinin yapısına özgürce karar verebilir ve çeşitli kâr amaçlı ve kâr amacı gütmeyen tüzel kişilikler oluşturabilir. "Orta yüksek" özerklik kümesinde yürütme başkanının atanmasına ilişkin süreç ve ölçütler biraz daha kısıtlanmıştır. Yine de sistemlerin - Letonya ve Hollanda hariç- tümünde yürütme başkanının atanma süreci üniversitelerin kendileri tarafından belirlenir ve yürütülür. 40 puanın altında kalan ve düşük özerkliğe sahip olarak nitelenen ülkeler olan Türkiye ve Lüksemburg'da ise yürütme başkanının seçimi ve

görevden alınmasına ilişkin usuller yükseköğretim kanununda belirtilmiştir. Rektörün görevden alınma sürecine harici bir otorite doğrudan dahil olmaktadır.

Rektörün özelliklerine ilişkin hükümler 16 ülkede kanunla belirlenmiştir. Ancak kalan 12 sistemde kimin uygun olduğuna ilişkin kısıtlamalar yasal düzenlemelerden ziyade üniversitenin kendi tüzüğünde belirtilmektedir.

Tablo 2. Örgütsel özerklik açısından ülkelerin sıralamaları

Sıralama	Sistem	Puan %
1	Birleşik Krallık	100
2	Danimarka	94
3	Finlandiya	93
4	Estonya	87
5	Kuzey Ren-Vestfalya	84
6	İrlanda	81
7	Portekiz	80
8	Avusturya	78
	Hesse	78
	Norveç	78
11	Litvanya	75
12	Hollanda	69
13	Polonya	67
14	Letonya	61
15	Brandenburg	60
16	Fransa	59
	Macaristan	59
18	İtalya	56
19	İspanya	55
	İsveç	55
	İsviçre	55
22	Çek Cumhuriyeti	54
23	Kıbrıs	50
24	İzlanda	49
25	Slovakya	45
26	Yunanistan	43
27	Türkiye	33
28	Lüksemburg	31

Kaynak: EUA 2011 Özerklik Raporu (Estermann vd., 2011)

Mali özerklik puanları ve Türkiye'nin durumu

Üniversitelerin kurumsal özerkliği mali olarak da özerk olmalarına bağlıdır. Üniversiteler özelinde mali özerkliği EUA raporları iki ana başlıkta ele alır: kamu finansmanının niteliği ve üniversitelerin mali kapasitesi. Kamu finansmanının niteliğini anlamak için üniversitelere merkezi bütçeden blok transfer yöntemiyle mi (torba bütçe), fasıllara göre mi bütçe tahsis edildiğini incelemek gerektirir. Torba bütçede, üniversite çeşitli kalemler arasında ihtiyaçlarına göre tahsis edilen bütçeyi kullanabilmekte ve fasıllara göre tahsis edilen bütçeye kıyasla daha esnek ve özerk olabilmektedir. Mali kapasite, bir üniversitenin kendi öz kaynaklarını yaratma (harç, kira geliri, borçlanabilme) kabiliyetini ifade eder. Bir üniversite ne kadar öz kaynak yaratabiliyorsa o kadar özerk olabilmektedir (Estermann ve Nokkala, 2009).

EUA raporlarında incelenen 28 yükseköğretim sistemi arasında Türkiye mali özerklik açısından Fransa ile birlikte 22. sırada, “orta düşük” özerklik kümesinde yer almaktadır. Avrupa’da birçok ülkede torba bütçe kullanımına geçilmiştir. Birçok Avrupa ülkesinde üniversiteler kamu finansmanında mali yıl sonunda artan kaynakları bir sonraki yıla aktarmakta tamamen özgürdür. Diğer örneklerde ise bütçe fazlası belli bir yüzdeye kadar tutulabilir (Çek Cumhuriyeti ile Norveç’te % 5 ve İsveç’te % 10). Bu sayede üniversitelerin değişen gereksinimlerine göre kaynak kullanmaları mümkün olmaktadır (Estermann ve Nokkala, 2009).

Türkiye’de üniversiteler özel bütçeli idareler olarak kendi bütçelerini (yatırım ve cari gider bütçesi) hazırlamak ve ilgili bakanlıklardan onay almak durumundadır. Tüm üniversitelerin bütçeleri Yüksek Öğretim Kurumları Bütçesi olarak meclisten topluca onaylanır. Cari bütçenin yetersiz kaldığı durumda maliye bakanlığının onayıyla bütçe fazlası kaynak tahsis edilebilmektedir. Ancak bu bir hak değil, istisnadır. Ayrıca yıl sonunda bütçe fazlası olması durumunda bu fazlanın bir sonraki yıla aktarılması özel şartlarla zorlaştırılmıştır. Türkiye’de kamu üniversiteleri borçlanamaz ve gayrimenkul satın alamaz. Öz kaynaklar noktasında üniversiteler ikinci öğretim program ücretleri, yaz okulu gelirleri, işletmelerden kira, patent gelirleri, döner sermaye gibi gelirlere sahiptir. Öz kaynaklardan elde edilen gelir önemli bir miktar olsa da bunların harcanması da kendi yönetmeliklerinde belirtilen alanlarla sınırlıdır. Tüm bu kısıtlar üniversitelerin değişen ihtiyaçlara zamanında cevap vermesinin önünde engel teşkil etmektedir. Hesap verebilir ve şeffaf olmak koşuluyla, mali özerkliği sağlamak için bütçenin farklı fasıllar ve projeler arasında serbest kullanımı gerekmektedir. Bunu sağlayabilmek için yatırım ve cari bütçe kullanımının daha esnek ve dinamik bir yapı oluşturacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

Tablo 3. Mali özerklik açısından ülkelerin sıralamaları

Sıralama	Sistem	Puan %
1	Lüksemburg	91
2	Estonya	90
3	Birleşik Krallık	89
4	Letonya	80
5	Hollanda	77
6	Macaristan	71
7	İtalya	70
7	Portekiz	70
7	Slovakya	70
10	Danimarka	69
11	İrlanda	66
12	İsviçre	65
13	Avusturya	59
14	Kuzey Ren-Vestfalya	58
15	Finlandiya	56
15	İsveç	56
17	İspanya	55
18	Polonya	54
19	Litvanya	51
20	Norveç	48
21	Çek Cumhuriyeti	46
22	Fransa	45
22	Türkiye	45
24	Brandenburg	44
25	İzlanda	43
26	Yunanistan	36
27	Hesse	35
28	Kıbrıs	23

Kaynak: EUA 2011 Özerklik Raporu (Estermann vd., 2011)

İstihdam özerkliği puanları ve Türkiye'nin durumu

İstihdam özerkliği, üniversitenin kendi akademik ve idari kadrosunu belirleme ve özlük haklarını düzenleme konularında söz sahibi olmasıdır. Doğası gereği, istihdam özerkliği, örgütsel, mali ve akademik özerklik ile iç içedir. Yapılacak sözleşmelerin hükümlerinin, sürelerinin, atama ve yükseltme kriterlerinin, ödenecek maaşların belirlenmesi bu başlık altında düşünülür. Akademik personel için iş garantisi (*tenure*) Avrupa'da yaygın olarak kamu görevlisi statüsü ile birlikte tanımlanır..

Türkiye istihdam özerkliği bakımından 28 sistem içinde 21. sırada olup “orta düşük” özerklik kümesinde yer almaktadır. Özerkliğin “orta düşük” olarak görüldüğü üçüncü kümede yer alan üniversitelerde kurumsal özerklik büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Personelin işe alımı, maaş ödemeleri, işten çıkarma ve terfi ettirmeye getirilen kısıtlamalar geniş bir yelpazeyi

kapsamaktadır. Tüm “orta düşük” sistemlerde çalışanların bir kısmının veya tamamının yararlandığı devlet memuru statüsü, kurumları, özellikle maaşlara ve işten çıkarmalara karar verirken kısıtlamaktadır. Bu grupta başka kısıtlamalar da bulunmaktadır. Bunlar tüm personel ödemelerine getirilen kısıtlamaları (Brandenburg) ve harici bir otorite tarafından önceden belirlenen (Fransa, Türkiye) veya başka bir tarafla (Brandenburg) müzakere edilen maaş aralıklarına ilişkin genel sınırları içerebilir. Aralarında Türkiye’nin de olduğu bazı ülkelerde yükseltmeler yalnızca daha yüksek bir seviyede açık bir kadro varsa mümkündür.

Tablo 4. İstihdam özerkliği açısından ülkelerin sıralamaları

Sıralama	Sistem	Puan %
1	Estonya	100
2	Birleşik Krallık	96
3	Çek Cumhuriyeti	95
3	İsveç	95
3	İsviçre	95
6	Finlandiya	92
6	Letonya	92
8	Lüksemburg	87
9	Danimarka	86
10	Litvanya	83
11	İrlanda	82
12	Polonya	80
13	Avusturya	73
13	Hollanda	73
15	İzlanda	68
16	Norveç	67
17	Macaristan	66
18	Portekiz	62
19	Hesse	61
19	Kuzey Ren-Vestfalya	61
21	Türkiye	60
22	Brandenburg	55
23	Slovakya	54
24	İtalya	49
25	Kıbrıs	48
25	İspanya	48
27	Fransa	43
28	Yunanistan	14

Kaynak: EUA 2011 Özerklik Raporu (Estermann vd., 2011)

Akademik özerklik puanları ve Türkiye'nin durumu

Türkiye, akademik özerklik açısından 28 sistem içinde 22. sırada olup “orta düşük” özerklik kümesinin alt sıralarında yer almaktadır. % 41 ile % 60 arasında puan alan sistemleri içeren üçüncü (“orta düşük”) küme Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Macaristan, İtalya, Letonya, Litvanya, Hollanda, Portekiz, Slovakya, İspanya ve Türkiye’den oluşmaktadır. Bu gruptaki sistemler, üniversitelerin genel öğrenci sayılarına karar verme ve kabul mekanizmalarını belirleme kapasitesi ile ilgili çeşitli kısıtlamalara sahiptir. Rapora giren tüm sistemler içinde yalnızca Türkiye’de genel öğrenci sayılarına tek taraflı olarak harici bir otorite tarafından karar verilir.

Tablo 5. Akademik özerklik açısından ülkelerin sıralamaları

Sıralama	Sistem	Puan %
1	İrlanda	100
2	Norveç	97
3	Birleşik Krallık	94
4	Estonya	92
5	Finlandiya	90
6	İzlanda	89
7	Kıbrıs	77
8	Lüksemburg	74
9	Avusturya	72
9	İsviçre	72
11	Hesse	69
11	Kuzey Ren-Vestfalya	69
13	Brandenburg	67
14	İsveç	66
15	Polonya	63
16	İtalya	57
16	İspanya	57
18	Danimarka	56
18	Slovakya	56
20	Letonya	55
21	Portekiz	54
22	Çek Cumhuriyeti	52
23	Hollanda	48
24	Macaristan	47
25	Türkiye	46
26	Litvanya	42
27	Yunanistan	40
28	Fransa	37

Kaynak: EUA 2011 Özerklik Raporu (Estermann vd., 2011)

2017’de güncellenen EUA Üniversite Özerkliği raporuna (Pruvot ve Estermann, 2017) Türkiye ile birlikte Çek Cumhuriyeti, G. Kıbrıs ve Yunanistan gereken veriyi temin edemeyip sonrasındaki doğrulama mülakatlarına katılmadıkları için rapor kapsamı dışında bırakılmışlardır. 2017’den itibaren Türkiye’de rektör seçimlerinin kaldırılmasının zaten düşük olan özerklik seviyesini daha da azaltması beklenir. Öte yandan Kalite Kurulu’nun kurulup çalışmaya başlamış olmasının olumlu bir etkisi olacaktır. Türkiye Yükseköğretim Sistemi’nin raporun bir sonraki güncellemesinde yer alması umulmaktadır.

EK 2: Araştırma Üniversitesinin Tanımı, YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı ve Bir Değerlendirme

Araştırma üniversiteleri, gerek tarihsel bir evrim içerisinde gerek planlı ama maliyetli¹⁹ bir sürecin sonunda ulaşılmış bir nokta olsun, bulunduğu ülkelerde sayısı az, yüksek araştırma desteğine (altyapı, çeşitli fonlara erişim, insan kaynağı vb.) sahip, öncü araştırmaların yapıldığı, bilime ve teknolojiye en çok katkıyı veren, çoklu akademik ve toplumsal rolleri haiz seçkin yükseköğretim kurumlarıdır. Liyakat esasını benimseyen araştırma üniversiteleri akademik personel istihdamı, atama ve yükseltme kriterleri ile öğrenci kabul süreçlerinde seçici, akademik özgürlük ve kurumsal özerklikleri yüksek kurumlar olagelmışlerdir (Altbach, 2011).

Humboldt Modeli olarak da bilinen, araştırmaya ve bundan beslenen öğretime odaklı bu modelin ilk örneği olarak 1810'da kurulan Berlin Üniversitesi gösterilir. Günümüz Almanya'sındaki kamu araştırma üniversitelerinin ortak özelliği ücretsiz eğitim sağlanmasına ek olarak, akademik özgürlük, kurumsal özerklik ve üst yöneticilerin seçiminde şeffaflığa titizlikle uyulmasıdır (Clark, 2008; Ağdemir, 2020). Amerika'daki araştırma üniversiteleri tanımı kısmen farklılaşarak, araştırmacıların finansmanının araştırma fonlarından sağlandığı, öğrencilerin harç ücreti ödemediği, çeşitli burs imkanları sağlansa da özünde ücretli çok sayıda doktora programı olan, öğretim elemanlarının araştırma performanslarına göre istihdam edildiği, eğitim programlarının araştırma bulgularını içermesinin esas olduğu yapılar olarak ortaya çıkmıştır.

Carnegie Vakfı, ABD'deki üniversiteleri sınıflandırmak üzere 2018'de getirdiği tanıma dayanarak, üniversiteler eğer bir yılda en az 20 öğrenciye doktor unvanı kazandırıyor ve toplam araştırma harcamalarını en az 5 milyon dolar olarak rapor ediyorsa araştırma üniversiteleri listesine almakta ve aşağıdaki dört ölçütü kullanarak "araştırma faaliyet göstergesi" oluşturmaktadır:

- 1) Araştırma ve geliştirme (ar-ge) ile bilim ve mühendislik (S&E) harcamaları,
- 2) Bilim ve mühendislik dışı alanlarda ar-ge harcamaları,
- 3) Bilim ve mühendislik araştırma personeli (doktora sonrası ve doktora derecesine sahip diğer araştırma personeli),
- 4) Beşerî bilimler, sosyal bilimler, STEM (temel bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik) alanlarında ve diğer alanlarda (örneğin işletme, eğitim, kamu politikası, sosyal hizmet) verilen doktora dereceleri.

¹⁹ Araştırma üniversitesi kurmak ve sürdürmek, çok boyutlu, uzun zaman alan ve kaynak ayırmayı gerektiren bir iştir. Salmi, 2009 rakamlarıyla dünya çapında bir araştırma üniversitesi kurmanın maliyetini 500 milyon Amerikan Doları'ndan yüksek olarak hesaplamaktadır (Salmi, 2009, s. 36).

Bu dört ölçüt, ana bileşenler analizi ile iki gösterge üretir: Toplam araştırma faaliyetleri seviyesi ve kişi-başına araştırma faaliyeti. Her iki göstergede de yüksek skor alan kurumlar “R1: Doktora veren araştırma üniversiteleri: Çok yüksek araştırma faaliyeti” olarak sınıflandırılırlar. ABD’de bu sınıflandırmaya giren 131 üniversite mevcuttur (The Carnegie classification of institutions of higher education).

Günümüzde araştırma üniversitelerinin tanım ve misyonu, ar-ge destekleri doğrultusunda sanayi problemlerine çözüm arayan kurumlara dönüşmektedir. Ne var ki bu, uzun vadeli bilimsel araştırma için bir tehlike olarak görülmektedir (TAÜG, 2016). Uzun vadeli bilimsel araştırma, ancak akademik özgürlüğü ve kurumsal özerkliği güvence altına alınmış kurumsallaşmış bir üniversitede mümkündür. Araştırma üniversitesinin ve genel olarak üniversitenin bağımsızlığı, ortaya çıkacak bilginin hakikat ile ilişkisine dair topluma ve devlete verilmiş bir güvencedir ve bu nedenle kamu kaynaklarının uzun vadeli araştırma altyapısı ve projelerinde kullanılmak üzere üniversitelere tahsis edilmesi kamu yararına.

Öte yandan, araştırma fonları belirli alanlarda özel sektör, devletin belli bir alanda faaliyet gösteren özerk/yarı özerk kurumları, sivil toplum kuruluşları veya doğrudan çıkar grupları tarafından da sağlanabilir. Bunlar, daha kısa vadeli, amaca yönelik araştırma projelerini maddi olarak destekler. Yüksek maliyetli araştırma projelerini yürütmek için bu tip fonlara erişim de araştırma üniversitesi için kıymetlidir. Üniversitenin akademik özgürlük ve kurumsal özerkliğine dayalı bağımsızlığı, bu tip fonlarla desteklenen araştırmalarda da bilginin hakikatle ilişkisinin güvencesi olmalıdır. Aksi takdirde, araştırma üniversiteleri, çıkar gruplarının kurduğu düşünce kuruluşlarına veya belirli bir amaç için çalışan devlet dairelerine dönüşür.

Araştırma üniversitesinin çıktılarını ölçmek tartışmalı bir konudur. Avrupa Araştırma Üniversiteleri Birliği (LERU), tümü kamu fonları ile desteklenen 23 üniversiteden oluşmaktadır (Leru, 2021). LERU üyesi üniversitelerin ekonomik katkısına dair hazırlanan raporda, bu üniversitelerin yarattığı her 1 Euro toplam katma değer Avrupa ekonomisine katkısı 7 Euro karşılığı toplam katma değer ve 6 istihdam olarak ölçülmüştür. 2016 yılında bu etkinin değeri toplam katma değer olarak 14,5 Milyar Euro ve 222.800 kişinin istihdamına karşılık gelmektedir (BiGGAR Economics, 2017).

Araştırma üniversitesinin en görünen çıktısı doktora mezunu sayısı ve bilimsel yayınlarıdır. Doktora derecesi bir üniversitenin verdiği en yüksek derecedir ve sayısı kadar niteliği de son derece önemlidir. Üniversiteden doktora derecesi alanların daha sonraki başarılı akademik ve araştırma kariyerleri, üniversite için bir prestij kaynağıdır. Bilimsel yayınları için de aynı prensip geçerlidir. Yayın sayısının yanı sıra yayının niteliği ve etkisi de önemlidir. Yayının etkisini ölçmek için etki faktörü (*impact factor*) yüksek dergilerde yayın, etki faktörü yüksek dergilerden alınan atıflar, yayınlara yapılan atıf sayısı, atıf yapılan makale oranı gibi çeşitli bibliyometrik ölçütler mevcuttur.

Ayrıca öğretim üyelerinin aldıkları akademik/bilim ödülleri, mezunların istihdam edilebilirliği, araştırma projelerinden çıkan ürünler, uluslararası ortaklarla veya fonlarla yürütülen projeler gibi birçok somut ölçüt de bulunmaktadır. Ancak konuyu sadece yayın, atıf sayılarına indirgemek akademik üretimi asıl amacı olan hakikati anlamak ve toplumla paylaşmak olan üniversitenin araştırma performansını tümüyle ölçemeyeceği açıktır.

Türkiye’de Araştırma Üniversiteleri ve YÖK

Ülkemizde de 1990’lı yılların başından itibaren, belirli bir olgunluğa ulaşmış üniversitelerin “özel statülü devlet üniversitesi”ne dönüştürülmesi gündeme gelmiş ancak uzun bir süre sonuç alınmamıştır. 2015 yılında beş üniversitenin katılımı ve Avrupa Komisyonu’nun desteğiyle Orta Doğu Teknik Üniversitesi tarafından Ankara’da düzenlenen “Turkish Universities in the European Research Area” (Avrupa Araştırma Alanı’ndaki Türk Üniversiteleri) konferansında; Bilkent Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Koç Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi bir deklarasyon metni paylaşarak Türk Araştırma Üniversiteleri Güçbirliği’ni (TAÜG) ilan etmişlerdir. Bu üniversiteler, Avrupa Komisyonu Araştırma ve Yenilik Çerçeve Programı kapsamında en çok sayıda projeye sahip altı Türk üniversitesidir. Birliğin kuruluş amacı, Türk üniversitelerinin Avrupa Araştırma Alanı’ndaki (ERA) etkinliğinin artırılması ve bu amaç doğrultusunda yükseköğretim sektöründe yapılması gereken değişikliklere yönelik ekosistemi desteklemek olarak ifade edilmiştir. TAÜG, benzer kurumsal profile ve araştırma önceliğine sahip olan Türkiye’deki diğer araştırma üniversitelerine de açık olacağını “Araştırma Üniversiteleri ve Yükseköğretim, Araştırma ve İnovasyonda Uluslararası Rekabet Raporu”nda vurgulamıştır (TAÜG, 2016). TAÜG üyesi üniversitelerin üst düzey yöneticileri, TÜBİTAK ile birlikte 24 Kasım 2016’da Brüksel’de Avrupa Komisyonunun Araştırma ve Yenilikçilik Genel Müdürünün (DG Research and Innovation) ev sahipliği ve katılımıyla bir toplantıya katılmışlar ve Türk araştırma üniversitelerinin kapasitesini birinci ağızdan Avrupa Konseyi’nin en yetkili organına ve katılımcılara aktarmışlardır.

Yine 2016 yılı ile birlikte araştırma üniversiteleri konusu resmî makamlarca da dile getirilmeye başlanmıştır. Neticede YÖK, önce “Bölgesel Kalkınma Odaklı Misyon Farklılaşması ve İhtisaslaşma Projesi”ni kamuoyuna duyurmuş, kamu araştırma üniversitesinin tarif edilmesi ve bu statüye işlerlik kazandırılması ile Araştırma Üniversiteleri Programı süreci 2017’de başlatılmıştır (Erdoğan, 2018).

YÖK tarafından 2017 yılında, Araştırma ve Aday Araştırma Üniversiteleri programı başlatılmıştır. Bu kapsamda, üniversitelerin performansları YÖK “İzleme ve Değerlendirme Komisyonu” tarafından belirlenen kriterler çerçevesinde yıllık olarak takip edilmektedir. 2017 ve 2018 yılında 11 asil ve 5 aday araştırma üniversitesi belirlenmiştir. Değerlendirme süreci dış paydaşların (TÜBİTAK, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Türk Patent ve Marka Kurumu ve

Avrupa Birliği Eğitim ve Gençlik Programları Merkezi Başkanlığı görüşleri de alınarak oluşturulmuştur.²⁰

YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı'nın tanıtıldığı 2017-2018 Yükseköğretim Akademik Yılı'nın Açılış Konuşması'nda, YÖK Başkanı Yekta Saraç, araştırma üniversitesi tanımını ortaya koymuştur.²¹ Bu tanım ve konuşmanın geri kalanı, özü itibarıyla araştırma üniversitesinin temel niteliklerine işaret etmekle birlikte iki önemli husustan hiç söz etmez: Akademik özgürlük ve kurumsal özerklik. Program, sanki asil ve yedek olarak belirlenen üniversiteler yeni kurulmuş ve bu tarihten itibaren araştırma üniversitesi olacaklarmış gibi kurgulanmıştır. Halbuki bu üniversitelerin uzun yıllara yayılmış araştırma tecrübeleri ve nitelikli doktora programları mevcuttur.

YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı'na seçilen 11 asil ve 5 yedek üniversite²² için 2019 yılında TÜBİTAK işbirliği ile bir performans izlemesi gerçekleştirilmiştir. Üniversiteler, aşağıdaki üç ana boyutta oluşturulan skorlarla izlemeye alınmışlardır (YÖK, 2020):

Birinci boyutta, “araştırma kapasitesi” başlığı değerlendirilirken; “üniversitede bulunan bilimsel yayın sayısı, atıf sayısı, ulusal proje sayısı, ulusal projelerden elde edilen fon tutarı, uluslararası proje fon tutarı, ulusal ve uluslararası patent başvuru sayısı, ulusal patent belge

²⁰ YÖK'ün araştırma üniversitesi belirleme göstergeleri olarak önce SCI indeksli yayın sayısı, uluslararası işbirliğiyle yapılan SCI indeksli yayın sayısı, bilimsel yayın puanı, atıf sayısı, proje sayısı ve proje bütçesi, uluslararası işbirliği ile gerçekleştirilen proje fon bütçesi, doktora mezun sayısı, patent sayısı, TÜBA ve TÜBİTAK ödüllü öğretim üyesi sayısı, TÜBİTAK destekli TTO bulunup bulunmadığı ve YÖK 100/2000 doktora burs programı katılımı incelendi. İkinci aşamada başvuran kurumun, öz değerlendirme raporu dikkate alındı. Son olarak ise Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Kalkınma Bakanlığı, TÜBİTAK, Kalite Kurulu, devlet ve vakıf üniversite temsilcilerinden oluşan bir jüri; rektörler ve üniversitelerin üst yönetimiyle mülakat aracılığıyla süreci sonuçlandırdı. YÖK bu süreçte “şeffaflık” ve “rekabet”e sürekli vurgu yapmaktadır.

²¹ “Araştırma üniversitesi, misyonu ve stratejik yol haritasını belirlemiş ve üniversitenin çalışma disiplinini bu plana uygun biçimde yürütebilen bir kurumdur. Bu süreçte üniversite yalnızca araştırma başlığında mükemmeliyeti amaçlamaz, eğitim ve bilginin üretimi, aktarımı ve paylaşımında da en iyiyi hedefler. Üniversite öğretim üyesi ders dışında da araştırma faaliyetlerine öğrenci dâhil ederek eğitimin kapsamını ve katkısını artırır. Öğrenciler, araştırma kültürünün içinde öğrenerek bilgilerini geliştirir ve akademik araştırmanın işleyişine hâkimiyet kazanır. Gerçekleşen araştırma faaliyetleri üniversitelerin ürettiklerinin değer bulmasıyla bütçelerini geliştirmelerini, verimli araştırmalarla var olan araştırma fonlarından daha fazla pay almalarını ve oluşturdukları toplumsal değerle parçası oldukları toplumun yarınlarında pay sahibi olmalarını sağlar. İdealimiz olan araştırma üniversitesi, güçlü araştırmacılar yetiştiren, dünya bilimine ve ülkenin kalkınmasına katkı sunan doktora programları olan kurumlardır. Araştırma üniversitesi, insanlığın ortak değerlerine, ülkesinin geçmişi ve geleceği ile ihtiyaçlarını dikkate alarak katkı sağlar” (Saraç, 2017).

²² Programdaki asil üniversiteler: Ankara Üniversitesi, Boğaziçi Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gebze Teknik Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul Cerrahpaşa Üniversitesi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Orta Doğu Teknik Üniversitesi olup beş de yedek üniversite belirlenmiştir: Çukurova Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Uludağ Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi.

sayısı, uluslararası patent belge sayısı, faydalı model/endüstriyel tasarım belge sayısı, doktora mezun sayısı ve doktora öğrenci sayısına” bakılmıştır.

İkinci boyut olan “araştırma kalitesi” başlığı altında; “InCites dergi etki değerinde % 50’lik dilime giren bilimsel yayın oranı, InCites dergi etki değerinde % 10’luk dilime giren bilimsel yayın oranı, ulusal bilim ödülü sayısı, öğretim üyesi firma sayısı, öğrenci/mezun firma sayısı, YÖK 100/2000 Doktora Burs Programı öğrenci sayısı, TÜBİTAK 2244 Sanayi Doktora Programı öğrenci sayısı, TÜBİTAK 1004 Teknoloji Platformu Projesi kapsamında alınan fon tutarı, bilimsel yayınların açık erişim yüzdesi, tezlerin açık erişim yüzdesi, dünya akademik genel başarı sıralamalarında ilk 500’e girme sayısı ve akredite edilmiş program sayısı” göstergeleri dikkate alınmıştır.

“Etkileşim ve işbirliği” olarak ele alınan üçüncü boyutta ise; “üniversite-üniversite işbirlikli yayın oranı, üniversite-sanayi işbirlikli yayın oranı, uluslararası işbirlikli yayın oranı, üniversite-sanayi işbirlikli patent belge sayısı, uluslararası işbirlikli patent belge sayısı, kamu fonları kapsamında üniversite-sanayi işbirlikli Ar-Ge ve yenilik projelerinden alınan fon tutarının ilgili proje sayısına oranı, kontratlı üniversite-sanayi işbirlikli Ar-Ge ve yenilik projelerinden alınan fon tutarının ilgili proje sayısına oranı, uluslararası öğrenci oranı, uluslararası öğretim üyesi oranı ve dolaşımdaki öğretim üyesi/öğrenci sayısı göstergeleri” dikkate alınmıştır.

Görüldüğü gibi YÖK’ün kamu araştırma üniversitesi değerlendirmesi, Humboldt’un araştırma üniversitesi tanımından gelişen araştırma temelli, bilime dayalı eğitim-öğretimi hedefleyen çağdaş bir araştırma üniversitesi tanımından farklı olarak, üniversite-sanayi işbirliği, ar-ge odaklı, genelde “girişimci üniversite modeli” olarak da nitelenebilecek bir yapıyı öne çıkarmaktadır. Oysa araştırma üniversitesi bundan çok daha geniş bir kavramdır.²³ Araştırma üniversitesinde temel bilimler için gereken uzun erimli, yüksek maliyetli ve sürekli destekler bu çerçevede kendine yer bulamamaktadır.

“Araştırma kapasitesi” başlığı altında sıralanan ölçütlerin tümü büyük üniversiteler için avantajlı olup, hangi alanda nasıl bir kapasite olduğunu ölçmekten uzaktır. “Araştırma kalitesi” başlığı altında sıralanan sanayii ile ortak yapılan doktora sayısı, öğretim üyelerinin kurduğu şirket sayısı, öğrenci ve mezunların kurdukları firma sayısı araştırma başarısını yansıtmakta yeterli ölçütler değildir. Öte yandan, YÖK 100/2000 Doktora Burs Programı olumlu sayılabilecek bir destek olmakla birlikte, günümüz rekabet koşullarında, özellikle büyük şehirlerde, nitelikli doktora öğrencisi destekleyebilmek için yeterli olmaktan uzaktır. Etkileşim ve İşbirliği başlığı altında, yine ağırlıklı olarak sanayi işbirlikleri, ar-ge, yenilikçilik vurguları gözlenmektedir. Bu tarif köklü bir geleneğe yaslanan araştırma üniversitesinden ziyade, çok yeni sayılabilecek bir anlayıştan yola çıkan “girişimci üniversite” çerçevesine

²³ Girişimci ve yenilikçi üniversitelerin en önde gelenlerinden olan Massachusetts Teknoloji Enstitüsü’nün (MIT) tarihi için bkz. Bailyn vd. (2010).

yakın bir yapıyı gerektirmektedir. Oysa, LERU raporunda da görülebileceği gibi, toplumun geneli için araştırma üniversitelerinin üreteceği özgün değerler, bilimsel çıktılar ve etkinlik, sadece üniversite-sanayi işbirliği odaklı verimliliğin çok ötesine geçmektedir.

Bu değerlendirme sonucu sıralanan üniversitelere, 2019 yılında doğrudan YÖK ve devletin diğer kurumları tarafından sağlanan imkânlar şöyle sıralanmaktadır (YÖK, 2019):

- “Performansı en yüksek ilk 5 araştırma üniversitesine ilave araştırma ödeneği: Araştırma üniversitelerimizin 2017 ve 2018 performanslarına göre yapılan sıralamada ilk 5’te yer alan araştırma üniversitemizin teknolojik araştırma sektörü ödeneklerinde araştırma fonksiyonuna ilişkin farkındalık oluşturmak ve konuya en üst düzeyde verilen önemi göstermek için teşvik ve takdir niteliğinde bir ilave ödenek bu üniversitelerin bütçelerine konulmuştur.
- Proje kapsamında Araştırma ve Aday Araştırma üniversitelerine sağlanan başlıca ilave imkânlar
 - Kadro Tahsisi: Araştırma ve Aday Araştırma Üniversitelerine YÖK tarafından kadro desteği sağlanmış, 2018 yılı içerisinde Araştırma Üniversitelerine 20’şer; Aday Araştırma Üniversitelerine 10’ar olmak üzere toplam 270 ilave Araştırma Görevlisi kadrosu tahsis edilmiştir. Bu bağlamda, Tıp Fakültesi olan Araştırma ve Aday Araştırma Üniversitelerine de yine 5’er adet olmak üzere toplam 45 adet ilave atama izni verilmiştir.
 - Yurt Dışında Doktora Eğitimi: Milli Eğitim Bakanlığı ile eşgüdümlü bir şekilde yürütülmekte olan ‘MEB Yurt Dışı Lisansüstü Öğrenim Bursluluk Programı (YLSY)’ aracılığıyla Araştırma Üniversiteleri adına kaç kişinin yurt dışında eğitim göreceği bilgisi 2018 YLSY Kılavuzu’nda yayımlanmış ve bu kapsamda Araştırma Üniversiteleri ve Aday Araştırma Üniversitelerine toplam 272 kontenjan verilmiştir. 2019 YLSY Kılavuzu’nda ise üniversitelere tahsis edilen 400 kontenjandan 136’sı Araştırma Üniversiteleri ve Aday Araştırma Üniversitelerine tahsis edilmiştir.”

Bunlardan ilki üniversite bütçelerinin zaten var olan Bilimsel Araştırma Projesi (BAP) programına 2020 yılı için üniversite bütçesi içindeki bir başka kalemden tüm bütçenin % 1’i seviyesinde bir kaynak aktarımı olarak gerçekleşmiştir. İlave imkânlardan olan kadro tahsisi, zaten üniversitelere tahsis edilmiş olan kadrolara YÖK tarafından kullanım izni olarak verilmiştir ve üniversitelerin bir yıl içinde 20-30 öğretim üyesini kadrolarına katmaları beklenmiştir. Liyakate dayalı istihdam süreçlerinin bu kadar kısa sürede sonuçlanmasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. İlave imkân olarak duyurulan Yurt Dışında Doktora Eğitimi ise öncelikli alanlarda üniversitelere hiç danışılmadan, üniversite adına eğitim görmek için yurt dışına öğrenci yollanmasını içermektedir (YÖK, 2019). Bu “imkân”, en hafif deyişle yıllardır ciddi doktora programları yürüten üniversitelere fayda sağlamak yerine, kıymetli insan kaynağından yoksun bırakmak ve kurumsal özerkliği zedelemek sonucunu doğurabilecektir.

2019 yılındaki performansı ile Boğaziçi Üniversitesi, ODTÜ ve İTÜ'nün ardından üçüncü sırada listelenmiştir. 2020 performans değerlendirmesinden sonra 2021 yılında etiket değişikliği yapılacak ve performanslara göre üniversiteler araştırma üniversitesi unvanını kaybedebilecek, yedek üniversitelerin statüsü değişebilecek, programa yeni üniversiteler alınabilecektir.

Bu gözlemler sonucu, YÖK Araştırma Üniversitesi Programı, seçilen üniversitelerin, merkezi olarak belirlenen hedeflere yine merkezi mekanizmalarla yönlendirildiği bir program olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'de 12 Eylül darbesiyle kurulan YÖK ve son derece merkezî bir yükseköğretim kanunu olan 2547 sayılı kanunla yönetilen Türk yükseköğretimi gittikçe özerkliğin sınırlandırılması ve günümüzde yükseköğretimden beklentinin de artmasıyla bir çıkmaza sürüklenmiştir. Bu beklenti ve değişimler nedeniyle üniversiteler adaptasyon zorlukları yaşadıkları için, kendine özgü bir model oluşturmakta zorlanmaktadır. Tüm bunların bir sonucu olarak, Türkiye'deki kamu üniversiteleri en büyük finansmanı devlet olan, araştırma temelli eğitim veren ve ar-ge faaliyetleri de yürüten üniversiteler olarak karışık bir modelle yönetilmektedir (Ekinci vd., 2018).

YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı için Bibliyometrik Değerlendirme

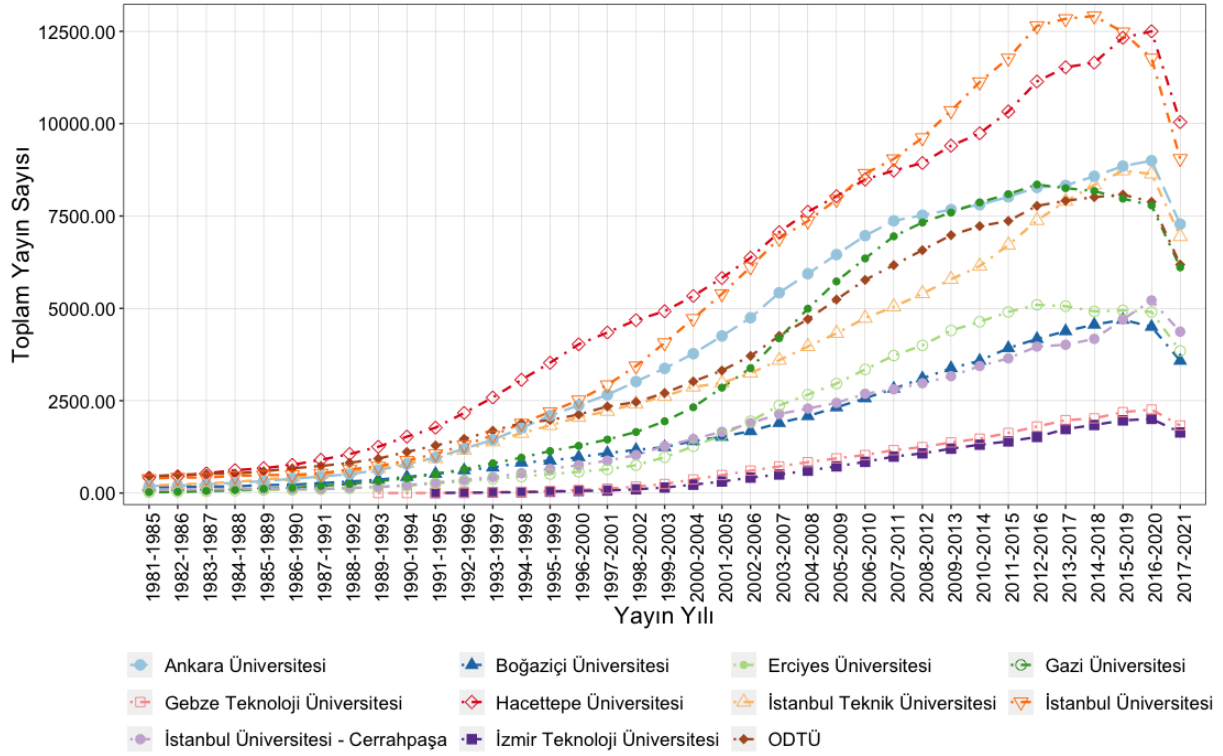
Araştırma üniversitelerinin önemli performans göstergeleri, bilimsel yayınları ve bunların aldığı atıflar yoluyla yaptığı bilimsel etkidir ama bu etkinin ölçülmesi tartışmalı bir konudur (Sugimoto, 2021). Akademik disiplinler arasındaki farklılıklar, bilgi üretme ve yayma yöntemlerinin farklılıkları keskin bir ölçüm gerçekleştirmeye izin vermemektedir. Bibliyometri adı verilen alanın temel sorusu bilimsel yayınların etkisinin nasıl ölçüleceğidir (Hicks vd., 2015).

Stratejik araştırma planı yapmak ya da politika belirlemek için temel prensip, ölçütlerin yüksek sayıda ürünün çıktığı akademik alanlarda tek bir yıl için değil, ölçümün varyansını azaltmak için çok yılı içeren kayan ortalamalara bakmaktır. Kayan ortalamalar genel eğilimleri daha net gösterirler. Örneğin yayın sayıları veya alınan atıflar yıldan yıla değişiklik gösterecek ve eğilimin ne yönde olacağını gizleyebilecektir. Ancak 5 yıllık kayan ortalamalar, uzun dönemli eğilimi daha net gösterir.

Bu altbölümde, YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı'nın 11 asil üniversitesi için bibliyometrik eğilim sonuçları sunulmuştur. Veriler InCites veri tabanından WoS (Web of Science) yayın seti ile gerçekleştirilmiştir²⁴.

YÖK Araştırma Üniversiteleri Programındaki asil 11 üniversitenin Bilimsel Atıf Dizini'nde (Web of Science) yer alan yayın sayıları beşer yıllık dilimler için Şekil 1'de gösterilmiştir. Yayın sayılarının zaman içinde arttığını, büyük (öğretim üyesi sayısı fazla) üniversitelerde bu artışın daha yüksek olduğunu gözlemek mümkündür.

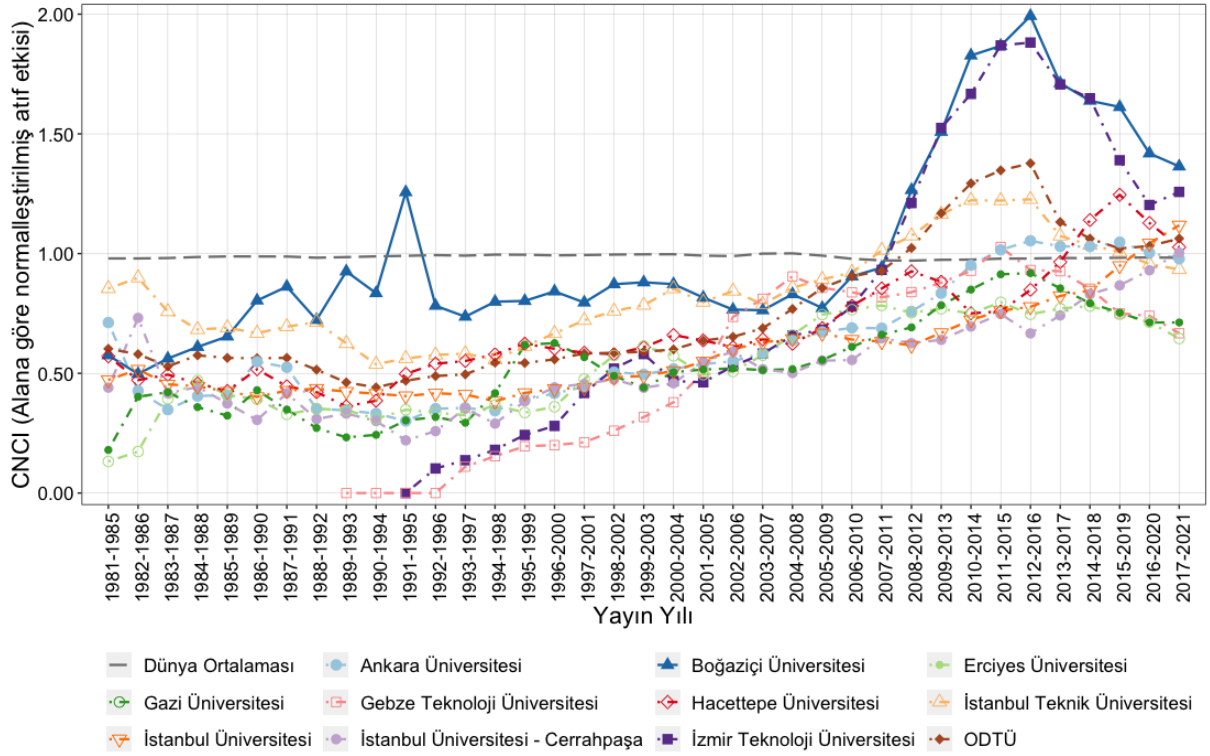
²⁴ InCites, 1981-2021 arası Web of Science şeması (Emerging Sources Citation Index hariç). Organizasyon isimleri: [Izmir Institute of Technology, Erciyes University, Gazi University, Ankara University, Istanbul University, Istanbul University - Cerrahpaşa, Hacettepe University, Middle East Technical University, Bogazici University, Istanbul Technical University, Gebze Technical University]. 26-02-2021 tarihli InCites veri seti güncellemesi, 31-01-2021 tarihi itibarı ile Web of Science içeriği dizini. 2017-2021 dönemi, 2021 yılı verisi eksik olduğu için düşük görünmektedir. Verilere 19 Mart 2021 tarihinde erişilmiştir.

Şekil 1. Dikey eksen: Web of Science Yayın Sayısı'nı, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir.

Tek başına bilim insanlarının bilimsel katkısını ölçmek ile bir kurum olarak üniversitenin etkisini ölçmek farklı yöntemler gerektirir. Örneğin bünyesinde değişik akademik disiplinler barındıran bir kurumun bilimsel etkisini ölçerken farklı bilgi üretim hızlarının, yoğunluklarının ve çeşitlerinin dikkate alınması gerekir. Bu amaçla en yaygın olarak kullanılan ölçü Bilimsel Alana Göre Normalleştirilmiş Atıfların Etkisidir (*Category Normalized Citation Impact, CNCI*) (Alana göre normalleştirilmiş atıflarının etkisi ölçüsünün tanımı için bkz. InCites Help, “Category normalized citation impact”). Çok az sayıda veya çok dar bir alanda yayın yapan bir kurum için yanıltıcı sonuçlar üretme olasılığı olmasına rağmen, yeterince yayın yapan ciddi araştırma üniversitelerinin performansını ölçmek için genellikle uygundur.²⁵ Bu ölçü sayesinde, örneğin bünyesinde tıp fakültesi bulunduran ve bulundurmayan kurumları aynı ölçekte karşılaştırmak mümkün olabilmektedir.

²⁵ Her yıl en az 500 yayın yapan kurumların alana göre normalleştirilmiş atıflarının etkisine genellikle beşer yıllık kayan ortalamalar olarak bakılır. Böylece genel eğilimleri görmek mümkün olur.

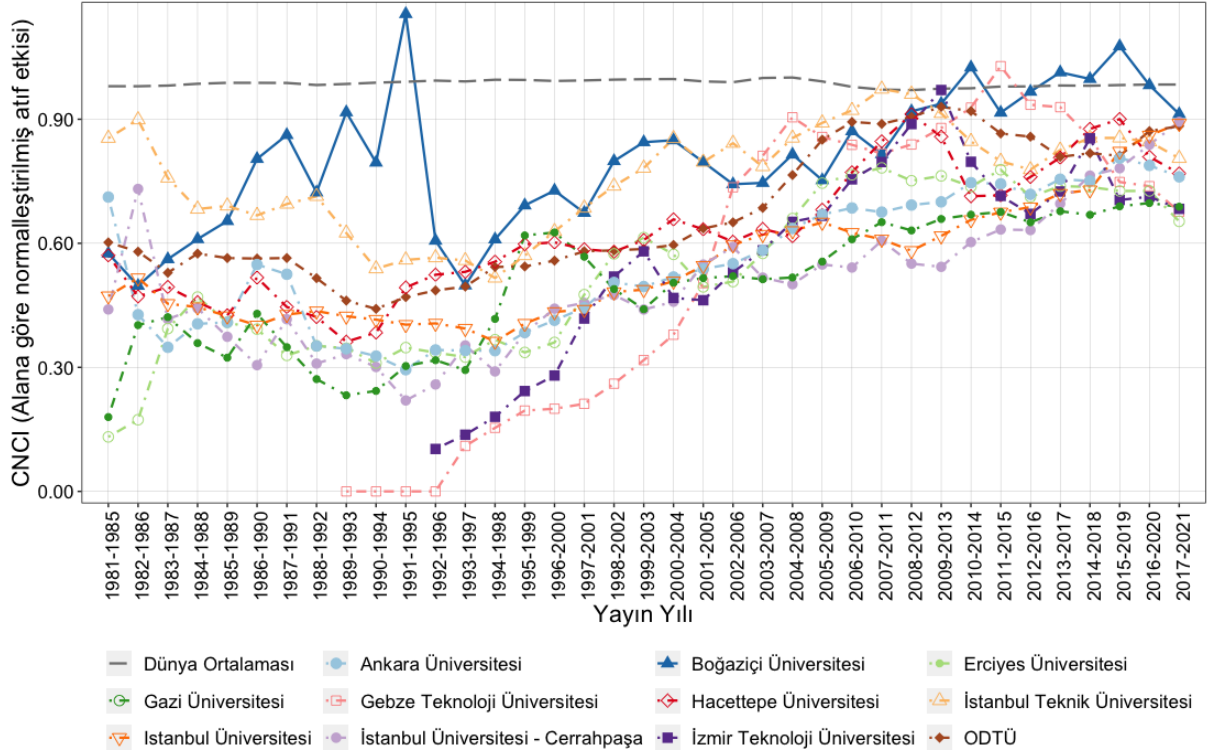
Şekil 2. Dikey eksen: Ortalama CNCI Skoru'nu, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir.

Programdaki 11 üniversitenin CNCI skorları Şekil 2'de gösterilmiştir. Burada üniversitelerin büyüklüklerinden bağımsız olarak yaptıkları etkiyi gözlemlemek mümkündür. Bu ölçekte “1”, dünya üniversitelerin medyanını göstermektedir. 1'in üzerindeki değerler, bilime dünyadaki diğer üniversitelerin ortalamasının üzerinde etki yapıldığı şeklinde yorumlanabilir. 2009 yılından itibaren Boğaziçi ve İzmir Teknik Üniversitesi'nde görülen ani yükseliş ve ardından gelen düşüş CERN'de yapılan ATLAS ve CMS deneylerinden çıkan binden fazla yazarlı, çok atıf alan, çok sayıda makalenin etkisidir.²⁶ Çok uluslu, yüzlerce kurum ve binlerce araştırmacının katıldığı, kamu kaynakları ile desteklenen ve sonuçları herkese açık olarak yayınlanan bu muhteşem deneylerin etkisi deneye katılan kurumların araştırma performansı ölçümünde göze çarpmaktadır.

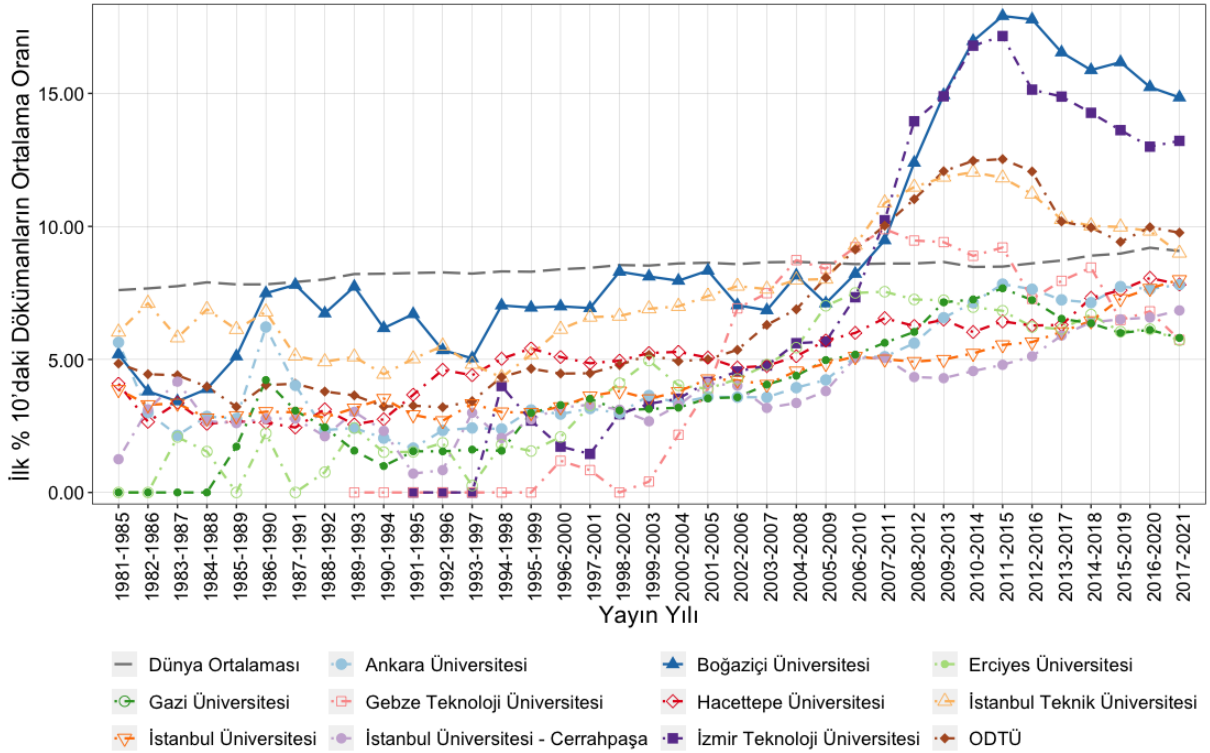
Bu etki olmadan üniversiteleri karşılaştırmak için aynı grafik, en fazla otuz yazarlı makaleleri kapsayan veri seti ile Şekil 3'te yer almaktadır.²⁷ Burada, araştırma üniversiteleri programındaki asil üniversitelerin performansında kısmi bir artış olduğunu, Boğaziçi Üniversitesi'nin on yıllardır sürdürdüğü performansını artırarak devam ettirdiğini ve dünya ortalamasını yakalayıp geçen tek üniversite olduğunu gözlemek mümkündür.

²⁶ ATLAS ve CMS deneylerinin bir özeti için bkz. Negra (vd., 2012).

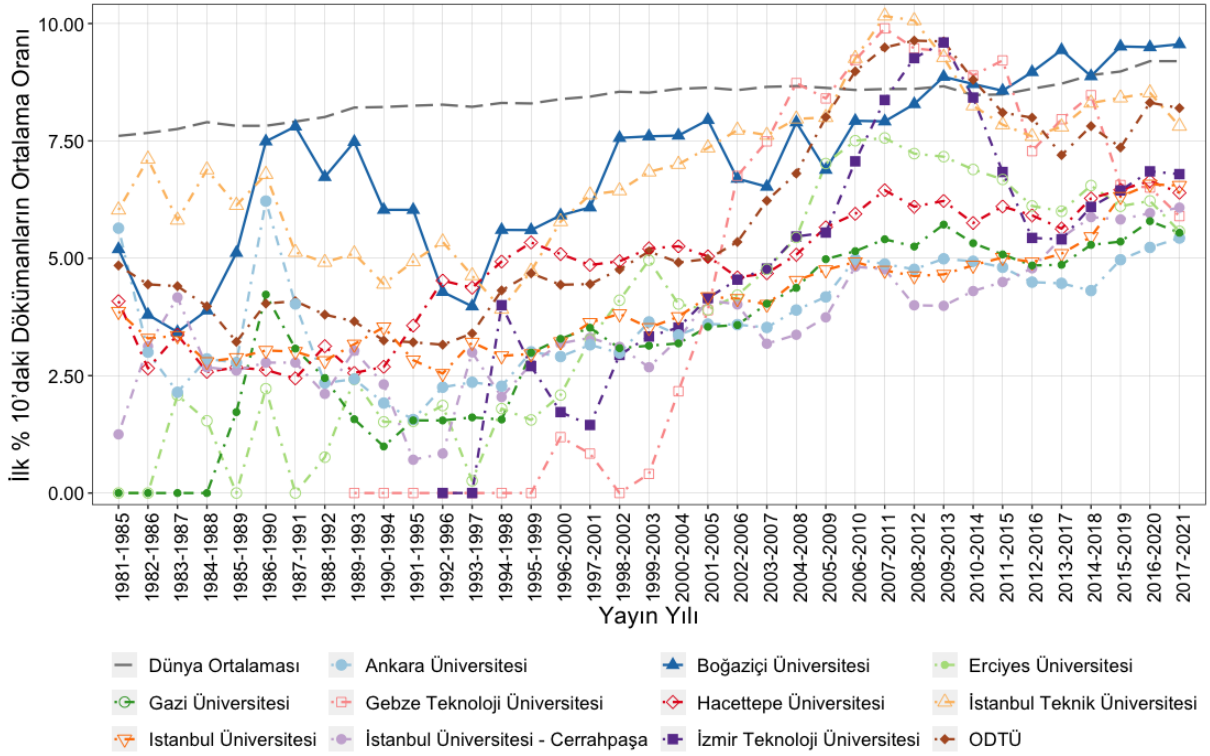
²⁷ Sadece fizik değil, tıp, genetik ve deneysel akademik disiplinlerde de çok yazarlı makalelere sıkça rastlanmaktadır. Yazar sayısını otuz ile kısıtlayınca bu alanlardan da makalelerin değerlendirmeye alınmadığını göz önüne almak gerekir.

Şekil 3. Dikey eksen: Ortalama CNCI Skoru'nu, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. En fazla 30 yazarlı eserler dikkate alınmıştır.

Şekil 4. Dikey eksen: İlk % 10'daki Dökümanların Ortalama Oranı'nı, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir.

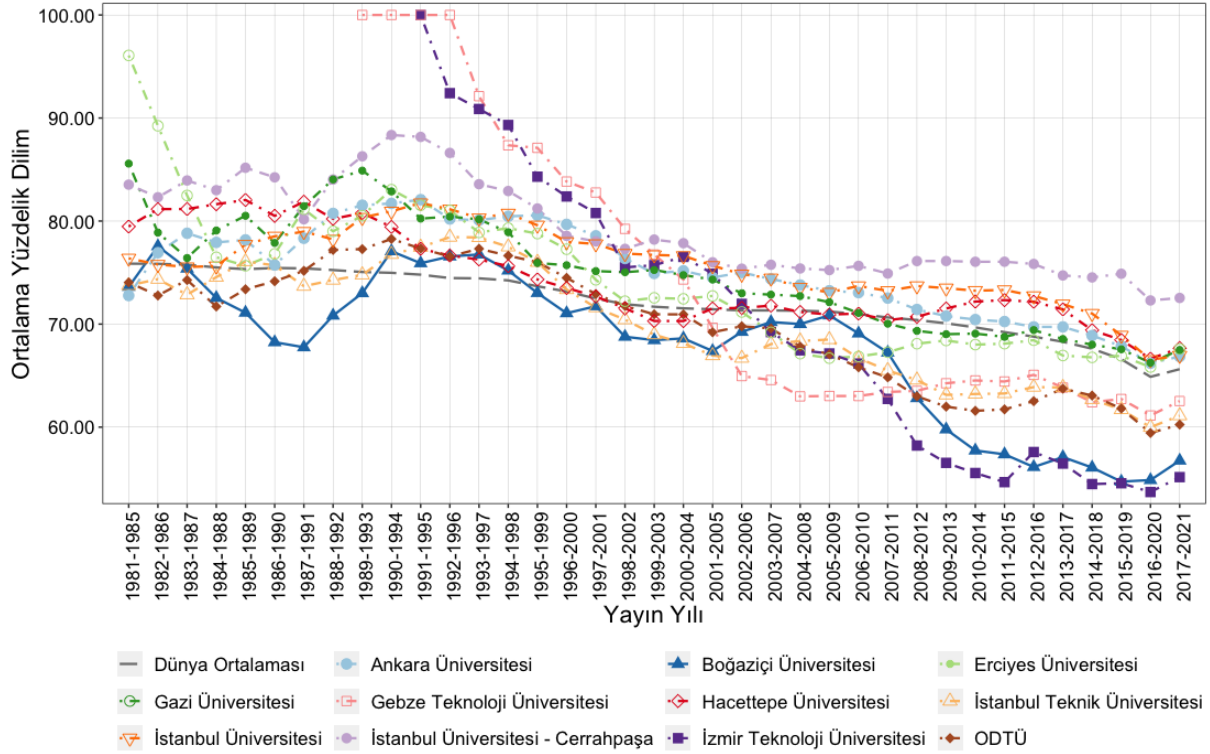

Şekil 5. Dikey eksen: İlk % 10'daki Dökümanların Ortalama Oranı'nı, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. En fazla 30 yazarlı eserler dikkate alınmıştır.

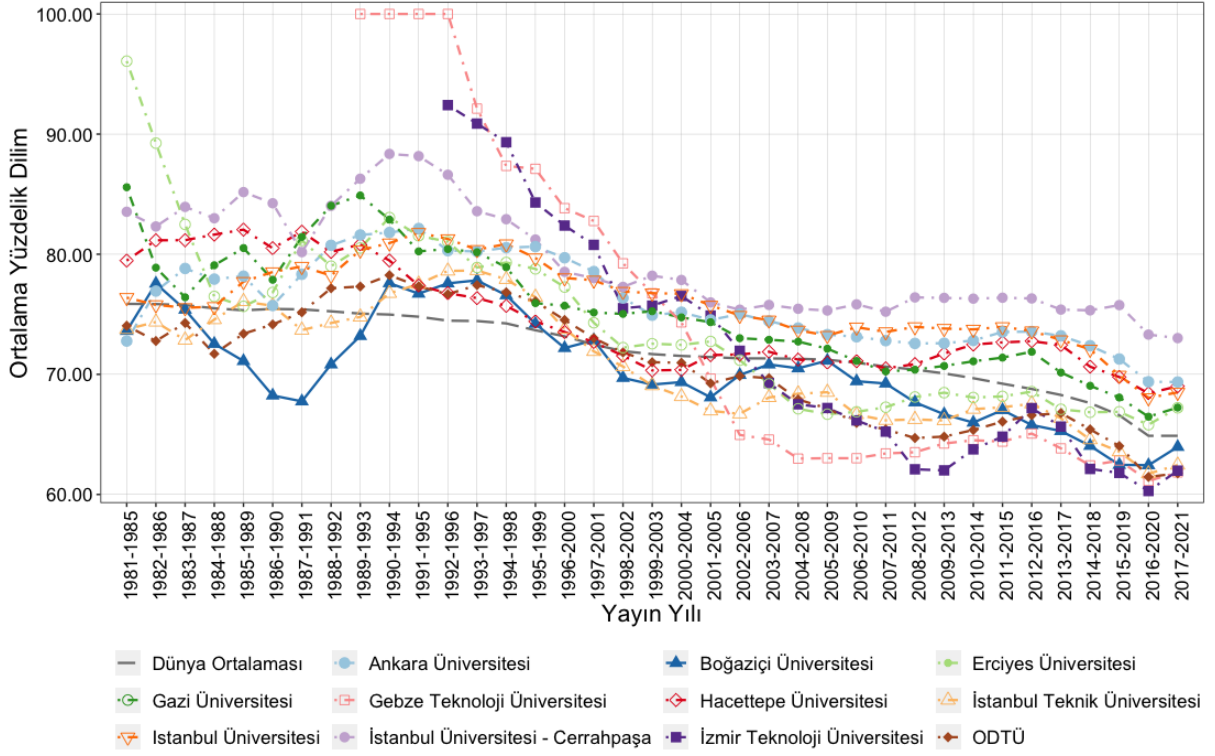
Bu analizleri değişik ölçütler ile zenginleştirmek yararlı olacaktır. İlk % 10'daki Belgelerin Oranı (% Documents in Top 10 %) bu amaçla kullanılan bir başka ölçüdür (İlk % 10'daki Belgelerin Oranı Ölçüsü tanımı için bkz. Incites Help, “% documents in top 1 % and % documents in top 10 %”). Bu ölçünün beşer yıllık kayan ortalamaları YÖK Araştırma Üniversitesi Programı'ndaki üniversiteler için Şekil 4'te görülebilir. Çok yazarlı makalelerin etkisi burada da görünürdür. Bu etkiden arındırmak için gene en fazla otuz yazarlı makalelere bakıldığında durum Şekil 5'teki gibi değişmektedir. Dünya ortalamasının artmakta olduğu, Boğaziçi Üniversitesi'nin bu ölçütte de artan performansı ile dünya ortalamasını geçen tek üniversite olduğu görülmektedir.

Bu ölçülere ek olarak izlenen bir başkası da Ortalama Yüzdilik Dilim (Average Percentile) ölçüsüdür (tanım için bkz. InCites Help, “Average percentile”). Bu ölçü, bir kurumun yayınlarının aldığı atıfların görece olarak ne kadar ilgi çektiğini ölçer. Örneğin tek bir yayının Ortalama Yüzdilik Dilim skoru 1 ise, o alandaki yayınların % 99'undan daha fazla atıf aldığını gösterir. Bu ölçü ne kadar küçükse o kadar iyi olarak yorumlanır.

Şekil 6’da YÖK Araştırma Üniversiteleri programındaki üniversitelerin Ortalama Yüzdeler Dilim ölçümleri beşer yıllık kayan ortalamalar olarak gösterilmiştir. Programdaki beş üniversitenin dünya ortalamasından daha iyi durumda olduğu ve performanslarının arttığı gözlenmektedir. Şekil 7’de aynı ölçümün en fazla 30 yazarlı makalelere kısıtlanmış hali bulunmaktadır. Şekil 7’de Boğaziçi Üniversitesi, ODTÜ ve İTÜ’nün yanı sıra, İzmir Teknoloji ve Gebze Teknoloji Üniversitelerinin de bu skordaki performansı dikkat çekicidir.

Şekil 6. Dikey eksen: Ortalama Yüzdeler Dilim'i, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. Küçük skorlar başarıyı gösterir.

Şekil 7. Dikey eksen: Ortalama Yüzdelik Dilim'i, Yatay eksen: Yayın tarihini (5 yıllık dilimler) göstermektedir. En fazla 30 yazarlı eserler dikkate alınmıştır. Küçük skorlar başarımlar gösterir.

Beş yıllık kayan ortalamalar genel eğilimleri göstermesi açısından yararlı olmakla birlikte aynı ölçülerin, tamamlayıcı diğer ölçülerle birlikte son beş yıl için değerleri Tablo 6'da verilmiştir.

- WoS'da yer alan yayın sayısı
- Atıf sayısı
- Atıf alan yayınların oranı
- CNCI (Bilim alanına göre normalleştirilmiş atıf etkisi)
- Ortalama yüzdellik dilim
- İlk % 10'daki yayınların oranı
- JNCI (Dergiye göre normalleştirilmiş atıf etkisi)
- En çok alıntı yapılan makaleler
- Dünyaya göre etki
- H-indeks
- Q1 dergi sınıfındaki yayınlar
- Q1 dergi sınıfındaki yayınların yüzdesi

Tablo 6. 2016-2020 Bibliyometrik Değerler

	WoS	Atıf	Atıf oranı	CNCI	Ort. Yüzdellik dilim	İlk %10' daki yayınların oranı	JNCI	En çok alıntı	Dünyaya göre etki	H-indeks	Q1	Q1 yüzdesi
Boğaziçi Ü.	4570	44198	71,18	1,28	45,02	14,25	0,98	67	1,64	72	2023	54,78
Hacettepe Ü.	12676	93659	60,36	1,08	33,76	8,17	0,82	113	1,25	92	4216	35,71
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	2024	20621	77,32	1,09	45,89	12,06	1,07	24	1,73	53	977	54,25
İstanbul Ü. - Cerrahpaşa	5294	28362	54,53	1,10	29,51	7,48	0,77	35	0,91	53	1664	32,53
İstanbul Ü.	11863	78942	60,76	0,98	31,68	7,50	0,82	77	1,13	79	3518	31,71
Ankara Ü.	9111	58625	63,38	0,99	33,86	8,25	0,88	95	1,09	78	2876	33,65
ODTÜ	7995	54248	68,68	1,00	40,30	9,54	0,89	57	1,15	70	2574	42,51
İstanbul Teknik Ü.	8800	56455	69,52	0,91	39,78	9,42	0,89	50	1,09	69	2630	40,71
Erciyes Ü.	4949	26588	65,25	0,72	33,69	6,51	0,90	38	0,91	51	1249	26,94
Gazi Ü.	7879	36608	63,80	0,72	32,81	6,63	0,83	30	0,79	54	1726	24,64
Gebze Teknik Ü.	2293	13118	72,13	0,79	39,41	6,59	0,87	13	0,97	35	587	30,70

Aşağıdaki tablolarda “YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı”ndaki 11 üniversitenin inCites veri tabanı kullanılarak beş yıllık (2016-2020) WoS verilerinden elde edilmiş bibliyometrik analizi tablo olarak verilmiştir. Tablolardaki üniversite sıralaması CNCI sütununa (BNAE: Bilimsel Alana Göre Normalleştirilmiş Atıfların Etkisi) göre yapılmıştır. Her sütunda koyu ile vurgulanmış değerler en iyi skorları göstermektedir. Söz konusu üniversitelerin ürettiği yayınlar ve bu yayınlar arasındaki ilişkiler tablolarda incelendiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmaktadır:

- 1) Boğaziçi Üniversitesi, bilimsel performansın en önemli ölçütü olan yayın atıflarında (CNCI: Bilimsel Alana Göre Normalleştirilmiş Atıfların Etkisi), 11 üniversite arasında birinci sırada yer almaktadır.
- 2) Dünyaya Göre Etki (Impact relative to world) göstergesi, yayın atıf etkisinin dünya atıf etkisine bölünmesiyle elde edilen orandır. Boğaziçi Üniversitesi'nin hem dünya ortalamasının (1) üzerinde olduğu hem de bu 11 üniversite içinde bu kategoride birinci sırada olduğu görülmektedir.
- 3) Boğaziçi Üniversitesi yayınlarının % 56,33'ü ilk çeyrek dergi (Q1: en çok atıf alan dergiler sıralamasında ilk % 25) kategorisinde bulunmaktadır. 11 üniversite arasında ikinci sıradadır.
- 4) Boğaziçi Üniversitesi yayınlarının % 14,17'si, en çok atıf yapılan yayınlar arasında ilk % 10'da bulunmaktadır.

Tablo 7. 2016-2020 Bibliyometrik Değerler. En fazla 30 yazarlı eserler kullanılmıştır.

	WoS	Atır	Atır oranı	CNCI	Ort.Yüzdelik dilim	İlk %10' daki yayımların	JNCI	En çok alıntı	Dünyaya göre etki	H-İndeks	Q1	Q1 yüzdesi
İstanbul Ü. - Cerrahpaşa	5105	23319	53,79	0,99	28,45	6,35	0,75	22	0,77	45	1542	31,29
Boğaziçi Ü.	3281	16702	63,46	0,91	36,99	8,17	0,68	10	0,86	42	906	37,67
ODTÜ	7349	39325	66,66	0,84	38,00	7,63	0,77	23	0,91	54	2024	37,38
İstanbul Teknik Ü.	8198	43865	67,93	0,82	37,92	7,99	0,81	27	0,91	58	2115	36,09
Hacettepe Ü.	11890	55837	58,94	0,79	31,90	6,48	0,74	45	0,80	67	3592	32,59
İstanbul Ü.	10999	51767	59,15	0,78	29,38	5,55	0,76	32	0,80	60	2922	28,53
Ankara Ü.	8121	35060	60,84	0,77	30,43	5,58	0,78	31	0,73	51	2072	27,40
Erciyes Ü.	4848	25953	65,35	0,72	33,56	6,37	0,90	38	0,91	51	1192	26,28
Gazi Ü.	7748	34735	63,72	0,70	32,45	6,21	0,82	26	0,76	51	1650	24,00
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü	1455	8635	71,96	0,66	38,40	5,57	0,75	3	1,00	34	484	39,29
Gebze Teknik Ü.	2290	13064	72,10	0,78	39,35	6,51	0,87	13	0,97	35	585	30,64

Tablo 7’de, en fazla 30 yazarlı eserler göz önüne alınmıştır. Böyle olunca, 11 üniversitenin toplam yayın sayısı 76.478’den 70.333’e düşmektedir. Tablo 7 ve Tablo 6 karşılaştırıldığında, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa’nın CNCI skorunun en yüksek olduğu, İTÜ’nün, ODTÜ ile birlikte tıp fakültesi olan üniversitelerin üzerine çıktığı görülmektedir. Boğaziçi Üniversitesi’nin yayın sayısı % 28 oranında düşmesine rağmen, geriye kalan kaliteli yayınları ile bilime etkisinin hâlâ yüksek olduğu gözlenmektedir.

Bilimsel eserlerin yazar sayılarının ölçümleri çok değiştirebildiği görülmektedir. Deneysel fizik alanındaki binlerce yazarlı makaleler dışında tıp ve sağlık bilimleri alanında da çok yazarlı eserler mevcuttur. Tablo 8’de, programdaki üniversitelerin Bilim Alanına Göre Normalleştirilmiş Atıf Etkisi’ne (CNCI) göre sıraları, değişik yazar sayılarına göre filtrelenmiş setler üzerinde gösterilmiştir. Programdaki 11 üniversitenin toplam yayın sayısı, yazar sayısı azaldıkça 76.478’den 47.457’e düşmektedir. Tıp fakültesi olan üniversitelerin sıralamaları yazar sayısına göre çok değişmektedir. Boğaziçi Üniversitesi’nin CNCI skoruna göre sırası, her alanda yaptığı yayınların etkisi ile çok daha az değişmektedir. Tıp fakültesi olmayan İTÜ ve ODTÜ’nün sırası yazar sayısı azaldıkça artmaktadır. İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa’nın en fazla 10 yazarlı eserleri ile 20 yazarlı eserleri arasındaki değişim çarpıcıdır.

Tablo 8. 2016-2020 CNCI Sıralarının En Çok Yazar Sayısı ile Değişimi

En fazla yazar sayısı	>100	100	50	30	20	10	5
Ankara Ü.	6	6	7	8	9	11	11
Boğaziçi Ü.	1	2	2	2	1	1	1
Erciyes Ü.	10	9	9	9	8	5	5
Gazi Ü.	11	10	10	10	10	8	6
Gebze Teknik Ü.	9	8	8	6	5	4	4
Hacettepe Ü.	2	3	3	5	6	6	8
İstanbul Teknik Ü.	8	7	6	4	4	3	2
İstanbul Ü.	5	4	4	7	7	10	9
İstanbul Ü. - Cerrahpaşa	4	1	1	1	2	9	10
İzmir Teknoloji Ü.	3	11	11	11	11	7	7
ODTÜ	7	5	5	3	3	2	3
Toplam Yayın Sayısı	76478	71654	71295	70333	69087	64518	47457

Bu ekteki bilgiler ışığında, YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı’nın girişimci ve yenilikçi üniversite modelini fazlasıyla öne çıkaran bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Oysa kamu araştırma üniversitesinin temel bilimler kaynaklı uzun vadeli araştırmalar sürdürebilmesi elzemdir. Bu gerekliliği yeterince vurgulamayan girişimci ve yenilikçi üniversite modeli, yükseköğretimin ticarileşmesine yol açma riski taşımaktadır. Ayrıca, YÖK Araştırma Üniversiteleri Programı’nın üniversitelere danışılmadan, merkezi olarak hazırlanan hedef ve teşvik mekanizmalarının tekrar gözden geçirilmesi ve bunları üniversitelerin kendi stratejik araştırma planları ve rekabet koşulları doğrultusunda esnek olarak kullanabilmeleri sağlanmalıdır. İlâveten, programdaki üniversitelerin değerlendirilmesinde girişimci ve yenilikçi yönleri öne çıkartan ölçütler azaltılırken, üniversitelerin farklılıklarını göz önünde bulunduran bibliyometrik analizler kullanılmalıdır.

EK 3: Dünyadan Üst Yönetici Belirleme Süreci Örnekleri

Burada dipnotta gösterilen kaynaklar, daha ayrıntılı çalışmalara işaret etmek üzere eklenmiştir. Kaynaklar ayrıntılı biçimde incelenmiş değildir. Bu nedenle, kaynakçada gösterilmemişlerdir.²⁸

Çin: Çin'deki üniversiteler eğitim bakanlığına bağlıdır. Esasen iki tip üniversite mevcuttur: merkezi hükümete bağlı olanlar ve eyaletlere bağlı olanlar. Üniversitelerde gücü olan rektör ve parti sekreteri eyalet düzeyindeki Çin Komünist Partisi Personel Bürosu tarafından atanır. Rektör akademik işlerle ilgilenir ve parti sekreteri ideolojik olarak yapılanların doğru yolda olup olunmadığını denetler. İki arasındaki güç dengesini hangisinin siyaseten daha güçlü olduğu (belediyelerle, yerel sermayeyle, parti üst yönetimiyle bağlantıları bağlamında) ya da dönemin siyasi iklimi belirlemektedir.²⁹ Özellikle Kültür Devrimi (1966) sonrası sistemin tekdüze ve ezbere dayalı olmasının getirdiği sakıncalar uzun vadede kendini gösterdiği için yeni reformlarla bazı elit statüsündeki üniversitelerde üniversite mensupları üst düzey yönetime katkı sunabilmektedir. Seçilen bazı üniversitelere büyük yatırımlar yapılarak, dünya standartlarında yükseköğretim verebilecek hale getirilmeye çalışılmaktadır.³⁰

Finlandiya: Finlandiya'dan bir örnek olarak bakılabilecek Helsinki Üniversitesi'nde hem bir rektör hem de bir "chancellor" vardır. Rektörü 13 kişilik bir heyet belirler ve atar. Heyeti ise 50 kişiden oluşan bir Üniversite Konseyi (*university collegium*) belirler. Üniversite Konseyi üniversitenin çeşitli bileşenleri (öğretim üyeleri, idari personel ve öğrenciler) tarafından seçimle belirlenir. Üniversite Konseyi, ayrıca bir de başkan (*chancellor*) belirleyip görevlendirir.³¹

Güney Kore: Rektörlük seçimlerinde 2000'lerdeki reform paketleriyle üniversite bazında farklılıklar gösteren, fakat daha katılımcı süreçler geliştirilmiştir. Genel olarak öğretim üyeleri arasında yapılan seçim sonucu en çok oyu alan iki aday oy sırasıyla eğitim bakanlığına iletilir. Bakanlık bu ikisi arasından tavsiyesini parlamentoya iletir ve cumhurbaşkanı atamayı yapar. Şimdiye kadar cumhurbaşkanı hep en çok oy alanı atamıştır. Öte yandan, bazı üniversiteler özerk statü kazanmışlardır. Seoul Ulusal Üniversitesi Güney Kore'nin en prestijli kamu üniversitesidir ve özerk olduğu için yönetim kurulu vardır. 2011'de Seoul Ulusal Üniversitesi, öğretim üyesi sayısı çok olduğu için senato ve yönetim kurulunun belirlediği üyelerden oluşan Rektör Aday Tavsiye Komitesi'ni kurmuştur. Bu komite en az 25, en çok 30 üyeye sahiptir ve üyelerin en az 1/3'ü üniversite dışından olmak zorundadır. Rektör olmak için aday olanlar bu komiteye başvurur. Komite aday sayısını dörde indirip, öğretim üyelerinin 1/5'inin rastgele

²⁸ Bu ekin alanına giren akademik olmayan bir çalışma için bkz. <https://teyit.org/analiz-dunyada-da-rektorlerin-siyasi-otoritelerce-atandigi-iddiasi>. Daha eski tarihli bir kaynak için bkz. Gürüz 2003.

²⁹ <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1135210.pdf>

³⁰ http://www.tju.edu.cn/english/About_TJU/University_Governance.htm

³¹ <https://www.helsinki.fi/en/about-us/people/university-management>

seçmen olarak belirlendiği ve diğer çalışanların da temsil edildiği seçmen grubunu oluşturur ve bunların verdiği oylar 2018 itibariyle öğrenciler arasında yapılan oylamanın sonuçlarıyla bir arada değerlendirilir. En çok oyu alan 3 aday yönetim kuruluna iletilir. Kurul, adayları eğitim bakanlığına sunar. Bakanlığın tavsiyesi parlamentoya iletilir ve cumhurbaşkanı atamayı yapar. Güney Kore yükseköğretiminde önemli rol oynayan bir diğer kurum Kore Yükseköğretim Konseyi'dir (*Korean Council for University Education*). 1980'lerde Güney Kore'de merkezi yönetimin üniversiteleri daha rahat kontrol edebilmesi için kurulmuş olan bu konsey 1990'lardaki demokratikleşme sürecinde daha ziyade üniversiteleri değerlendirme ve üniversitelere öğrenci alımları konularında söz sahibi olan bir kuruma dönüşmüştür.³²

Hindistan: Kamu üniversitelerinde İngiltere modeli uygulanır. *Chancellor* (başkan) sembolik bir konumdur. Akademik yönetim *Vice-Chancellor* (Başkan Yardımcısı) tarafından yürütülür ve bu göreve gelecek kişi açık bir ilanla arama sonucunda belirlenir. İlan, yetkin akademik ve yönetim tecrübesi olan öğretim üyelerinin başvurusuna açıktır. Arama komitesi başvuruları değerlendirir ve atama eyalet üniversitelerinde bölgesel vali, merkez üniversitelerde ise cumhurbaşkanı tarafından yapılır.³³ Komite genelde üniversite ve üniversite dışından üyelerden oluşur ama bu üniversiteler arasında değişiklik gösterebilir.³⁴

Hollanda: Hollanda'daki üniversiteler, rektöre ilişkin herhangi bir yasal düzenleme olmadığı için oldukça özerktirler. Konsey rektörü seçer ve bakan resmi onay verir.³⁵

İran: Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanı'nın önemli akademik isimlerden oluşturduğu liste Yüksek Kültür Konseyi'ne sunulur ve konseyin tavsiye edeceği isim rektör olarak cumhurbaşkanı tarafından atanır. Tahran Üniversitesi'nin stratejik ve mali kararları mütevelli heyeti tarafından alınır. Heyetin üyeleri; Bilim, Araştırma ve Teknoloji Bakanı, üniversite rektörü, bilim, kültür veya sosyal alanlardaki önemli isimler ve Yönetim ve Planlama Organizasyonu'nun başkanıdır. Rektör, rektör yardımcısı, dekanlar ve araştırma ve eğitim enstitüleri başkanlarından oluşan Üniversite Konseyi üniversitenin en önemli karar alma mekanizmasıdır.³⁶

İspanya: Üniversiteden üniversiteye farklar görülse de, temel yöntem doğrudan seçimdir. Bu seçime dört kategoride seçmen katılmaktadır: (i) Tam zamanlı öğretim üyeleri; (ii) yarı zamanlı öğretim üyeleri ve teknikerler; (iii) idari kadro ve (iv) öğrenciler. Oylar, her kategorinin belirli bir ağırlık nispetinde seçim sonucunu belirlemektedir. Tam zamanlı öğretim üyelerinin oylar içerisindeki ağırlığı % 50'nin üzerindedir. Kimi üniversitelerde

³² <https://education.stateuniversity.com/pages/1403/South-Korea-HIGHER-EDUCATION.html>

³³ <https://thewire.in/education/university-vice-chancellor-amu>

³⁴ <http://www.bamu.ac.in/Administration/ViceChancellorPowerandDuties.aspx>

³⁵ <https://ncee.org/netherlands-governance-and-accountability/>

³⁶ <https://ut.ac.ir/en/page/772/office-of-president>

rektörün seçilebilmesi için (ağırlıklandırılmış hesaba göre) oyların salt çoğunluğunu almış olması gerekmektedir; aksi durumda seçimde ikinci tura gidilir.³⁷

İsrail: Üniversite yönetiminde üniversite başkanı (*president*) ve rektör etkilidir. Başkan yönetimle ilgili kararları alır ve profesör olması şarttır. Arama komitesinin tavsiyesi üzerine senato oylar, idari komite atar ve yönetim kurulu tasdik eder. Rektör ise akademik kararları alır ve başkanın altında çalışır. Ayrıca senatonun aldığı kararlar da tüm üniversite için bağlayıcıdır. Üniversitelerin kararlarını mütevelli heyeti (*board of trustees*) ve idari komite alır.³⁸ Üniversitenin stratejik kararlarını alan idari komite aynı zamanda başkanı da denetler. Üniversitenin yönetim kurulunda başkan, rektör, dekanlar ve dışarıdan üye ve akademik personel mevcuttur.³⁹

İsveç: Rektörün seçimi, atanması, görev süresi ve görevden alınmasına ilişkin usuller kanunla düzenlenir. Rektör için bakanlık tarafından resmi bir onay gerekmektedir.⁴⁰

Japonya: Kamu üniversitelerinde üniversitede çalışan öğretim elemanı ile öğretim elemanı olmayan bileşenlerden oluşan rektör arama komitesi kurulur. Kurulun yarısından fazlası öğretim elemanı olmayan bileşenlerden seçilir. Arama süreci mevcut rektörün görev süresinin bitmesine en az bir yıl kala başlatılır ve her aşamada üniversite bileşenleri bilgilendirilir. Kısa liste oluşturulur ve üniversitede çalışan profesörlerin oyuna sunulur. En çok oyu alan aday Japon Eğitim, Kültür, Spor, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'na rektör adayı olarak yollanır ve bakan atamayı yapar. Bakanın veto yetkisi vardır. Eğer veto hakkını kullanırsa arama süreci tekrar başlar. Geçmişte bakan veto yetkisini çok nadiren kullanmıştır. Özellikle, büyük ve köklü üniversiteler için veto yetkisi hiç kullanılmamıştır. Öte yandan, Japon özel üniversiteleri bu kurallara tabi değildirler ve kendi rektörlerini kendi belirledikleri yöntemle seçerler. Örneğin özel bir üniversite olan Waseda Üniversitesi öğrencilerin de güvenoyu verdikleri bir sistem ile rektör belirler.⁴¹

Macaristan: Kanunda çok sayıda seçim ölçütü mevcuttur. Senato, rektörlük konumu için oy verir ve bir öneri yayımlar. Ancak son atama, senatonun tercihlerine uymak zorunda olmayan eğitim bakanı tarafından yapılır.⁴²

³⁷ https://www.uco.es/organizacion/secretariageneral/images/doc/claustro/Propuesta_Reglamento_Claustro_Universitario.pdf ve <https://www.uco.es/organiza/centros/ciencias/images/documentos/electorales/reglamento-electoral.pdf>

³⁸ https://www.haifa.ac.il/images/pdf/university_constitution_eng.pdf

³⁹ https://www.haifa.ac.il/images/pdf/university_constitution_eng.pdf

⁴⁰ <https://www.uka.se/download/18.12f25798156a345894e2d65/1487841932121/9810S.pdf>

⁴¹ <https://www.waseda.jp/inst/weekly/attention-en/2018/04/26/44863/>

⁴² <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/9789264273344-6-en.pdf?expires=1616832449&id=id&accname=guest&checksum=D4F921F2DCFBFF3C7C27CF0BECB71466>

Mısır: 2011'deki Tahrir Ayaklanması'na kadar, rektörleri cumhurbaşkanı seçip atamaktaydı. Devlet başkanı Mübarek bu yetkisini siyasal İslamcılarını üniversitelerden uzak tutmak için kullanmıştı. 2011'den sonra kısa bir süreliğine üniversiteler rektörlerini kendileri seçmeye başladılar. 2013'te darbe ile yönetimi ele geçiren Sisi sadece rektörleri değil, dekanları da belirleme ve atama yetkisini cumhurbaşkanının yetkisi haline getirdi.⁴³ Sisi'den önce kendi rektörlerini seçen üniversitelerde artık rektörler ve dekanlar cumhurbaşkanı tarafından atanmakta. Özel bir komite tarafından belirlenen üç aday, yükseköğretim bakanlığı tarafından cumhurbaşkanına sunuluyor ve cumhurbaşkanı bunlar arasından atamayı yapıyor.⁴⁴

Romanya: Rektör, üniversite topluluğu içinde demokratik olarak seçilen bir yönetim organı (genellikle senato) tarafından seçilir. Rektörün atanması resmi olarak ya hükümet ya da bakanlık tarafından onaylanmalıdır.⁴⁵

Singapur: Üniversiteler eğitim bakanlığına bağlıdır ve rektörleri de bu bakanlık atamaktadır. Bakanlığın kurduğu arama komitesinde akademisyenlerin yanı sıra üniversite çalışanları da mevcuttur. Kapsamlı idarecilik tecrübesi olması gereken akademisyen adayların, Singapur vatandaşı olması şart değildir.⁴⁶

Slovakya: Slovakya'daki yasa, rektörün seçim prosedürünü, görev süresini ve görevden alınmasını katı bir şekilde düzenlemektedir. Senato tarafından seçildikten sonra, atama resmi olarak cumhurbaşkanı tarafından onaylanır.⁴⁷

Suudi Arabistan: Üniversite, başında yükseköğretim bakanının olduğu bir heyet tarafından yönetilir ve rektör heyetin başkan yardımcısıdır. Bu heyette yükseköğretim konseyi genel sekreteri, rektör yardımcısı, dekanlar ve yükseköğretim bakanlığı tarafından atanan 3 dış üye de bulunmaktadır. Rektör kral tarafından, dekanlar eğitim bakanı tarafından atanmaktadır. Bazı üniversitelerde, örneğin Kral Abdullah Bilim ve Teknoloji Üniversitesi'nde, rektör mütevelli heyeti tarafından atanır ve üniversitenin üst yönetim kadroları yabancı uyruklu akademisyenlerden oluşmaktadır. Özel üniversitelerde özerklik görece daha fazladır. Örneğin, Prince Sultan Üniversitesi başında rektörün olduğu bir mütevelli heyeti tarafından yönetilmektedir. Rektör yardımcısı ve dekanlar da bu heyetin üyeleridir ve üniversitede resmi bir öğrenci temsilciliği vardır.⁴⁸

⁴³ <https://www.al-fanarmedia.org/2014/06/egyptian-president-appoint-key-university-administrators/>

⁴⁴ <https://english.ahram.org.eg/NewsContent/1/64/104697/Egypt/Politics-/Egypst-ElSisi-reintroduces-appointment-of-universi.aspx>

⁴⁵ <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1474904116684138>

⁴⁶ https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-981-13-9294-8_7

⁴⁷ <https://core.ac.uk/download/pdf/11869694.pdf>

⁴⁸ https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-94-007-6321-0_3

Tayvan: Eğitim bakanlığının Singapur'dakine benzer bir rolü vardır fakat rektör olabilmek için Tayvan vatandaşı olmak gerekmektedir. Tayvan'daki özel üniversitelerde ise daha ziyade mezunlardan oluşan mütevelli heyeti kısa listeyi oluşturur ve bunların arasından birisini seçer. Bu süreçte üniversite çalışanlarının fikrine pek danışılmaz.⁴⁹

Yunanistan: Rektör için birden fazla yasal seçim ölçütü vardır. Rektör, tüm akademik personel ve öğrencilerin yanı sıra diğer iç bileşenleri de içeren büyük bir seçim organı tarafından oylanır. Seçim eğitim bakanlığının onayına tabidir.⁵⁰

⁴⁹ https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230111554_9

⁵⁰ <https://pasithee.library.upatras.gr/academia/article/view/2706/2968>

EK 4: Rektörün Yetkinlikleri

Rektörün yetkinliklerinin, yetkilerinden bağımsız düşünülmemeyeceği ortadadır. 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 13. maddesi rektöre çok geniş yetki ve sorumluluklar vermektedir. Bunların denge ve denetim mekanizmaları ise hayli sınırlıdır. Komisyonumuzun devam eden çalışmalarında bu durum ayrıca irdelenecektir.

- Rektör, üniversitesine entelektüel ve akademik açılarından önderlik edebilmek için, başarılı üniversitelerde eğitim-öğretim, araştırma ve hizmet deneyimine sahip olmalıdır.
- Bu doğrultuda, alanında uluslararası yayın ve hizmetlerle tanınmış ve saygınlık kazanmış bir bilim insanı olması beklenir.
- Rektörü olduğu üniversitenin profesörlük ölçütlerini karşıladığı gibi, bu üniversitede yönetimde bulunduğundan daha uzun bir süre profesör unvanını taşımış olması gerekecektir.
- Üniversite bileşenlerinin temel hakkı olan akademik özgürlüğün kullanılmasını teşvik edip koruyacak olan rektör, üniversitesinin kamuya ilan edilen değerlerini de özümsemiş olarak, üniversite içi ve dışında ifade edebilmeli ve gereken her yerde savunabilmelidir.
- Üniversitede çeşitlilik ve kapsayıcılığı evrensel değerler olarak benimsemeli, bileşenlerin katılımıyla oluşturulacak kurul ve komisyonların çalışmaları üzerinden kararların alındığı bir akademik yönetim modelini esas almalıdır.
- Bağlantılı olarak akademik personelin istihdam, yükseltme ve atamalarında liyakat ilkesini her zaman ön planda tutarak, akademik birim ve yetkili kurulların kararlarını uygulamalıdır.
- Bütün bunları yaparken üniversitenin örgütsel, mali, istihdama dönük ve akademik özerkliğini koruyarak geliştirmeyi temel önceliği olarak tanımalıdır.

EK 5: Doğrudan ve Dolaylı Seçim Uygulamaları

Doğrudan Seçim

Bölüm/anabilim dalı başkanı, dekan, üst yönetici doğrudan seçimle belirleniyorsa, izlenecek süreçte dikkate alınması gerekenler:

- 1) **Oy kullanacak kesimlerin ve ağırlıklarının belirlenmesi.** Üniversite bileşenleri kavramı geniş bir yelpazeden kesimleri içermektedir. Bu kesimler arasında nicel farklar olabileceğinden, seçimdeki ağırlıklarının da farklılaşması gerekebilecektir.

Üniversite bileşenleri listesinde olması beklenenler:

- am zamanlı profesörler,
- am zamanlı doçentler,
- am zamanlı doktor öğretim üyeleri,
- am zamanlı öğretim görevlileri,
- yabancı uyruklu öğretim görevlileri,
- am zamanlı sözleşmeli öğretim görevlileri,
- araştırma görevlileri temsilcileri,
- lisans öğrencileri,
- lisansüstü öğrencileri,
- idari çalışanlar,
- mezunlar.

Bu liste genişletilebilir. Örneğin, üniversite yerleşkesinin bulunduğu mahallede yaşayanlar da bir kesim olarak belirlenebilir. Sistem, dökümü yapılan her bir gruba seçim esnasında bir ağırlık verir. Bu ağırlıklar sıfır ile bir arasında değişir. Dolayısıyla sıfır ağırlık vermek o grubu seçime dahil etmemek anlamına gelir; bir verildiğinde ise o kesim dışında diğer bileşenlere seçimde söz hakkı verilmediği anlamı çıkar. Ayrıca, yukarıdaki grupların bazıları birleştirilebilir de (örneğin: a, b ve c birleştirilirse “tam zamanlı öğretim üyeleri”ne karşılık gelen bir bileşen tanımlanmış olur). Ağırlıkların toplamının bire eşit olması gerekir. Bir uygulama örneği şu şekilde olabilir: $A*(a+b) + B*(i+j) + C*(k)$. Burada $A+B+C$ 'nin 1'e eşit olması söz konusudur. Genel eğilim, “tam zamanlı öğretim üyeleri”nin katsayısının 0,5'ten yüksek olması şeklindedir.

Örnekleme gerekirse: X, Y ve Z üç adayı temsil etsin. A, B ve C katsayılarının da 0,7, 0,2 ve 0,1 (toplam=1) olarak belirlendiğini varsayalım. Her bir grubun verdiği oyların oranının aşağıdaki tabloda gösterildiği şekilde ortaya çıktığını düşünelim:

	a+b	i+j	k
X	0,5	0,1	0,2
Y	0,4	0,8	0,7
Z	0,1	0,1	0,1

Bu durumda adayların aldıkları oylar şu şekilde olacaktır:

$$X: (0,7*0,5) + (0,2*0,1) + (0,1*0,2) = 0,35 + 0,02 + 0,02 = 0,39$$

$$Y: (0,7*0,4) + (0,2*0,8) + (0,1*0,7) = 0,28 + 0,16 + 0,07 = 0,51$$

$$Z: (0,7*0,1) + (0,2*0,1) + (0,1*0,1) = 0,07 + 0,02 + 0,01 = 0,10$$

Eğer aşağıda ayrıntılı tartışılacak seçim mekanizması en yüksek oyu alanın seçilmesi şeklinde tecelli edecekse, Y adayı seçimi kazanmış olur.

Bölüm başkanı, dekan gibi pozisyonların seçiminde anılan birimin öğretim ve araştırma görevlilerinin, (varsa) teknikerlerin ve öğrencilerin bileşenleri oluşturması söz konusudur. Hangi seçimde kimlerin ve hangi ağırlıkla seçime katılacağına öncesinde belirlenmiş olması beklenir.

- 2) **Nisap kuralının belirlenmesi.** Seçimde meşruiyet için yukarıda belirlenen kategorilerin nisap oranlarının önceden belirlenmesi ve belirlenen oranın yakalanamaması durumunda seçimin tekrarlanması istenir. Nisap oranları 0 ile 1 arasında değişir. Her bir grup için farklı oranlar belirlenebilir. Bir uygulama olarak ana bileşen olduğu genelde varsayılan “tam zamanlı öğretim üyeleri” için 0,5 nisap oranı konması ve diğerleri için bir nisap zorunluluğu getirilmemesi düşünülebilir.
- 3) **Seçim sisteminin belirlenmesi.** Burada, uygulanacak seçim sisteminin mekanizmasının ne şekilde olacağı belirlenir. Yukarıdaki örnekte verildiği gibi en çok oyu alan aday seçimin galibi ilan edilir ya da aynı zamanda belli bir oranı tutturmayı (örneğin 1/3) da sağlamış olması istenebilir (Karar Nisabı) -aksi durumda seçim bu oran tutturuluncaya kadar tekrarlanır. Başka yöntemler de değerlendirilmeye alınabilir: en düşük oy alanların sırayla elendiği sistem, iki türlü (yüksek oranda oy alanların -çoğu durumda iki kişi- ikinci tura kaldığı) sistem, adayların sıralandığı ve sıralamaya göre puan aldıkları BORDA sistemi gibi. Eğer anılan seçim bir güven oylaması şeklinde gerçekleştirilecekse ya da seçilen kişinin geri çekilmesi söz konusuysa, burada oranın ne olması gerektiği elbette önceden kararlaştırılmalıdır.

Dolaylı Seçim

Burada, bileşenlerin temsilcilerinin ana metinde ifade edilen heyet üyelerinin belirlenmesi sorusuna odaklanılmaktadır. İzlenecek sürecin oluşturulmasında dikkate alınması gereken noktalar:

Heyette, farklı bileşenlerin kaç kişiyle temsil edeceğinin ve dolayısıyla heyetin toplam sayısının belirlenmesi (eğer bileşenler dışından da üyeler olacaksa -ana metindeki 2 numaralı seçenek- bu kesimin toplam sayısının da önem arz edeceği unutulmamalıdır).

- 1) **Heyet üyelerinin seçim süreci.** Burada izlenecek sürecin ana unsurlarının yukarıdaki “doğrudan seçim” başlığında tartışılan noktaları takip etmesi beklenir. Ayrıca dikkat edilmesi gereken bir husus daha vardır: Bileşen kategorileri bir bütün olarak mı seçim sürecine katılmalıdır, yoksa üniversitedeki o kategorinin alt birimlerinin temsilcileri olarak mı seçimde yer almalıdırlar? Örnekleyecek olursak: “Tam zamanlı öğretim üyeleri”nin 4 temsilci seçme hakkı olduğunu ve üniversitede de 4 fakülte bulunduğunu varsayalım. 4 temsilci (yukarıda tartışılan yöntemlerin biriyle) adayların olduğu bir havuzdan mı seçilmelidir yoksa her fakülte kendi temsilcisini mi seçmelidir? Son olarak, heyette birden fazla üye belirleyecek olan bileşenlere yapacakları seçimle ilgili kotalar getirilebilir (kadın/erkek; genç/ileri yaş gibi).
- 2) **Heyetteki seçim süreçleri.** Buradaki sürecin yukarıdaki “doğrudan seçim” başlığında tartışılan noktaları takip etmesi beklenir. Heyetteki nisap oranının belirlenmesi ve seçim mekanizmasının oluşturulması gerekir. Yukarıda da vurgulanmış olduğu üzere, heyetteki üye sayısının müzakere yapmaya el vermesinden dolayı, elden geldiğince, uzlaşma yaratılması yolunda bir çabanın olması beklenir.

Kaynakça

- Ağdemir, Z. (2020). Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya’da yükseköğretimin gelişimi ve finansmanı: Anarko liberalizm ve ordo-liberalizm çerçevesinde bir karşılaştırma. *Mülkiye Dergisi*, 44(3), 457-486.
- Akçığıt, U. ve Tok E. Ö. (2020). *Türkiye bilim raporu*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Altbach, P. G. (2011). The past, present, and future of the research university. *Economic and Political Weekly*, 65-73.
- Bailyn, L., Lécuyer, C., Douglas, D. G., Durant, J., Hockfield, S., Leslie, S. W., Sinclair, B., Smith, M. R., Hopkins, N., ve Kaiser, D. (2010). *Becoming MIT: Moments of decision*. MIT Press.
- BiGGAR Economics. (2017). The economic contribution of the LERU universities 2016. <https://www.leru.org/publications/the-economic-contribution-of-the-leru-universities-2016>
- Bilgrami, A., ve Cole, J. (2015). *Who’s afraid of academic freedom?* Columbia University Press.
- Bok, D. (2009). *Universities in the marketplace: The commercialization of higher education*. Princeton University Press.
- Boulton, G., ve Lucas, C. (2008). What are universities for? [Position Paper]. League of European Research Universities. <https://www.leru.org/files/What-are-Universities-for-Full-paper.pdf>
- Clark, B. R. (1998). *Creating entrepreneurial universities: Organizational pathways of transformation. Issues in higher education*. Elsevier Science, New York.
- Clark, W. (2008). *Academic charisma and the origins of the research university*. University of Chicago Press.
- Columbia Global Centers. (2021). *Türkiye ve Japonya’da Modern Üniversitenin Doğuşu*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=-Cl4dm3HZw4>.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye üniversite tarihi* (C. 1-5). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Du, X. (2020). Historical review on JU (1903–2013): A wrestle between political restriction and university autonomy in Chinese higher education. X. Du (Ed.), *Role differentiation in Chinese higher education: Tensions between political socialization and academic autonomy* içinde (s. 29-53). Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-15-8300-1_3
- Eden, A., ve Irzik, G. (2012). German mathematicians in exile in Turkey: Richard von Mises, William Prager, Hilda Geiringer, and their impact on Turkish mathematics. *Historia Mathematica*, 39 (4), 432-459. <https://doi.org/10.1016/j.hm.2012.07.002>
- Ekinci, C. E., Anasız, B. T., ve Püsküllüoğlu, E. I. (2018). Yükseköğretim modelleri ve Türkiye yükseköğretim modelinin değerlendirilmesi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3 (2), 778-791.

• Kaynakçadaki tüm elektronik kaynaklara son erişim tarihi 13.07.2021’dir.

- Erdoğan, N. (2018). Araştırma üniversitesi yapılanması: İmkânlar ve zorluklar. İlke politika notu. https://ilke.org.tr/images/yayin/pdf/arastirma_universitesi_yapilanmasi_imkanlar_ve_zorluklar.pdf
- Ergüder, Ü., Şahin, M., Terzioğlu, T., ve Vardar, Ö. (2006). *Neden yeni bir yüksek öğretim vizyonu?*. İstanbul Politikalar Merkezi, Sabancı Üniversitesi.
- Ertüzün, A. (2021). Dünya çapında üniversite olmak: Akademik özgürlük ve üniversite özerkliği. *Sarkaç*. 28 Mart 2021. <https://sarkac.org/2021/03/akademik-ozgurluk-ve-universite-ozerkligi/>
- Estermann, T., ve Nokkola, T. (2009). *University autonomy report in Europe I Exploratory study*. European University Association. <https://eua.eu/resources/publications/408:university-autonomy-in-europe-i-exploratory-study.html>
- Estermann, T., Nokkola, T., ve Steinel, M. (2011). *University autonomy report in Europe II The scorecard*. European University Association. <https://eua.eu/resources/publications/401:university-autonomy-in-europe-ii-the-scorecard.html>
- European University Association (2021), *Universities without walls – A vision for 2030*. <https://www.eua.eu/downloads/publications/universities%20without%20walls%20%20a%20vision%20for%202030.pdf>
- Freely, J. (2009). *A bridge of culture: Robert College, Bogazici University: How an American college in Istanbul became a Turkish university*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Goodall, A. H. (2009). *Socrates in the boardroom: Why research universities should be led by top scholars*. Princeton University Press.
- Gushchin, V. V., ve Gureev, V. A. (2011). On the question of the current state of autonomy of higher educational institutions in Russia. *Russian Education and Society*, 53(4), 39-50.
- Güner, H., ve Levent, A. F. (2017). Amerika, İngiltere, Kanada ve Hollanda yükseköğretim sistemlerinin incelenmesi. *Yıldız Journal of Educational Research*, 2(1), 1-22.
- Gürüz, K. (2003). *Dünyada ve Türkiye 'de yükseköğretim: Tarihçe ve bugünkü sevk ve idare*. 2. Baskı. ÖSYM Yayınları.
- Hayhoe, R. (1996). *China's universities 1895-1995: A century of cultural conflict*. Garland Publishing, Inc.
- Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., de Rijcke, S., & Rafols, I. (2015). Bibliometrics: The Leiden manifesto for research metrics. *Nature News*, 520(7548), 429.
- İhsanoğlu, E. (2019). *The house of sciences: The first modern university in the Muslim world*. Oxford University Press.
- Incites Help. (t.y.). % documents in top 1 % and % documents in top 10 %. <http://help.producing.com/inCites2Live/indicatorsGroup/aboutHandbook/usingCitationIndicatorsWisely/docsTop1docsTop10.html>

- InCites Help. (t.y.). Category normalized citation impact. <http://help.prod-incites.com/inCites2Live/indicatorsGroup/aboutHandbook/usingCitationIndicatorsWisely/normalizedCitationImpact.html>
- Incites Help. (t.y.). Average percentile. <http://help.prod-incites.com/inCites2Live/indicatorsGroup/aboutHandbook/usingCitationIndicatorsWisely/averagePercentile.html>
- Karran, T. (2007). Academic freedom in Europe: A preliminary comparative analysis. *Higher Education Policy*, 20(3), 289-313. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300159>
- Karran, T. (2009). Academic freedom in Europe: Time for a Magna Charta? *Higher Education Policy*, 22(2), 163-189. <https://doi.org/10.1057/hep.2009.2>
- Kinzelbach, K., Saliba, I., Spannagel, J., ve Quinn, R. (2020). *Free universities: Putting the academic freedom index into action*. Global Public Policy Institute (GPPI).
- Kurt, T., ve Gümüş, S. (2015). Dünyada yükseköğretimin finansmanına ilişkin eğilimler ve Türkiye için öneriler. *Journal of Higher Education and Science*, 5(1),14-26. DOI: 10.5961/jhes.2015.105
- Leru. (2021). League of European research universities. <https://www.leru.org/>
- MEB. (2020). *Yurt dışına lisansüstü öğrenim görmek üzere gönderilecek öğrencileri seçme ve yerleştirme programı 2020 başvuru ve tercih kılavuzu*. https://yuegm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_09/15162533_Ek-2_2020_YLSY_BaYvuru_ve_Tercih_KYlavuzu.pdf.
- Mohrman, K., Ma, W., ve Baker, D. (2008). The Research university in transition: The emerging global model. *Higher Education Policy*, 21(1), 5-27. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300175>
- Negra, M. D., Jenni, P., & Virdee, T. S. (2012). Journey in the search for the Higgs Boson: The ATLAS and CMS experiments at the Large Hadron Collider. *Science*, 338(6114), 1560-1568.
- Nybom, T. (2003). The Humboldt legacy: Reflections on the past, present, and future of the European university. *Higher Education Policy*, 16(2), 141-159. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300013>
- Observatory Magna Charta Universitatum. (t.y.) Read the Magna Charta 1988. <http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/read-the-magna-charta/the-magna-charta>.
- Observatory Magna Charta Universitatum. (t.y.) MCU 2020. <http://www.magna-charta.org/magna-charta-universitatum/mcu-2020>
- Pruvot, E. B., ve Estermann, T. (2017). *University autonomy report in Europe III The scorecard 2017*. European University Association. <http://www.eua.be/Libraries/publications/online-transversal-report-17-05-2017>
- Prüm, A. ve Ergeç, R. (2010). La liberté académique. *Revue du Droit Public et de la Science Politique en France et a L'étranger*, 1, 3-28.
- Ren, K. ve Li, J. (2013). Academic freedom and university autonomy: A higher education policy perspective. *Higher Education Policy*, 26(4), 507-522. <https://doi.org/10.1057/hep.2013.31>

- Rome ministerial communique, annex 1. (2020). EHEA.
https://www.ehea.info/Upload/Rome_Ministerial_Communique_Annex_I.pdf
- Salmi, J. (2009). *The challenge of establishing world-class universities*. World Bank Publications.
- Saraç, Y. (2017) 2017-2018 yükseköğretim yılı açılış konuşması.
https://www.yok.gov.tr/HaberBelgeleri/Haber%20%C4%B0%C3%A7erisindeki%20Belgeler/Konu%C5%9Fma%20Metinleri/2017/YOK_Baskani_Akademik_Acilis_Yili_Konusma_Metni.pdf
- Scott, J. W. (2019). *Knowledge, power, and academic freedom*. Columbia University Press.
- Seligman, E. R. A., Bennett, C. E., Dealey, J. Q., Ely, R. T., Farnam, H. W., Fetter, F. A., Giddings, F. H., Kofoid, C. A., Lovejoy, A. O., Padelford, F. W., Pound, R., Warren, H. C., & Weatherly, U. G. (1954). The 1915 declaration of principles: Academic freedom and tenure. *Bulletin of the American Association of University Professors (1915-1955)*, 40(1), 90-112. <https://doi.org/10.2307/40220998>
- Sexton, J. (2019). *Standing for reason: The university in a dogmatic age*. Yale University Press.
- Stone, G. R. (2015). A brief history of academic freedom. A. Bilgrami ve J. Cole (Ed.), *Who's afraid of academic freedom?* içinde (s. 1-9). Columbia University Press.
- Sugimoto, C. R. (2021). Scientific success by numbers. *Nature*, 593(7857), 30-31.
- TAÜG, 2016. *Araştırma üniversiteleri ve yükseköğretim, araştırma ve inovasyonda uluslararası rekabet, Türk araştırma üniversiteleri güçbirliği raporu*.
https://pdo.metu.edu.tr/system/files/duyuru/TAUG_Arastirma_Universiteleri_ve_Yuksekogretim_Arastirma_ve_Inovasyonda_Uluslararasi_Rekabet_Raporu_2016.pdf
- Teichler, U. (2015). Diversity and diversification of higher education: Trends, challenges and policies. *Voprosy Obrazovaniya/ Educational Studies Moscow*, 1, 14-38. DOI: 10.17323/1814-9545- 2015-1-14-38
- Tekeli, İ. (2010). *Tarihsel bağlamı içinde Türkiye'de yükseköğretimin ve YÖK'ün tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Tekin, S. (2019) *Üniversitenin olağanüstü hali: Akademik ortamın tahribatı üzerine bir inceleme*. Türkiye İnsan Hakları Vakfı Yayını.
- The Carnegie classification of institutions of higher education. (t.y.). <https://carnegieclassifications.iu.edu/>
- Thorens, J. (2006). Liberties, freedom and autonomy: A few reflections on academia's estate. *Higher Education Policy*, 19(1), 87-110. <https://doi.org/10.1057/palgrave.hep.8300111>
- Timur, T. (2000). *Toplumsal değişme ve üniversiteler*. İmge.
- UNESCO. (1997) Recommendation concerning the status of higher-education teaching personnel.
http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=13144&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- World University Service. (1988). The Lima declaration on academic freedom and autonomy

of institutions of higher education.

<https://www.wusgermany.de/sites/wusgermany.de/files/userfiles/WUS-Internationales/wus-lima-englisch.pdf>

Yaycıoğlu, A. Y. (2008a). 1933 üniversite reformuna doğru. *Toplumsal Tarih*, 175.

Yaycıoğlu, A. Y. (2008b). 1933 üniversite reformu. *Toplumsal Tarih*, 176.

Yaycıoğlu, A. Y. (2008c). 1933 üniversite reformunun sonrası. *Toplumsal Tarih*, 177.

Yazar, T., ve Averbek, E. (2018). 1933 üniversite reformundan günümüze Türkiye'de üniversitelerin tarihsel gelişimi. *Turkish Studies*, 13(4), 1341-1360.

YÖK. (2019). YÖK araştırma ve aday araştırma üniversitelerinin performanslarını açıkladı.

<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2019/arastirma-universiteleri-degerlendirme-toplantisi.aspx>

YÖK. (2020). YÖK araştırma ve aday araştırma üniversitelerinin performanslarını açıkladı.

<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2020/yok-ten-arastirma-ve-aday-arastirma-universiteleri-degerlendirilmesi.aspx>

Yurtsever, E. (2021), Rektör belirleme sistemleri üzerine. *Sarkaç*, 27 Haziran 2021. <https://sarkac.org/2021/06/rector-belirleme-sistemleri-uzerine/>